

VATANDAŞLIKTAN YOKSUN BIRAKMADA GÖZETİLMESİ GEREKEN İLKELER: İNSAN HAKLARI AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME^(*)

Dr. Ertuğrul YAZAR^(**)

ÖZET

Bu çalışmada, ortaya çıkardığı hukuki, fiili ve sosyolojik sonuçları irdelenerek vatandaşlıktan yoksun bırakmanın ne denli tehlikeli bir yasal araç olduğu savunulmaktadır. Devletler kendi egemenlik alanları çerçevesinde, vatandaşlık hakkının kazanılması ve sona erdirilmesi gibi konularda belirli bir takdir marjına sahiptir. Ancak bu uygulama alanı, uluslararası insan hakları metinlerinin emredici hükümlerinin yanı sıra, bireyle devlet arasında kurulacak hukuki ve siyasi ilişkinin başka devletleri ve uluslararası toplumu ilgilendirmesi nedeniyle daralmaktadır. Çalışma, vatansızlığın getirdiği olumsuz sonuçların önlenmesi ve vatansızlıkla daha etkin mücadele edilmesi için devletlerin takdir marjını daraltıcı nitelikteki insan hakları ilkelerini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Kanunilik ilkesi, keyfiliğin önlenmesi, ayrımcılık yasağı ve eşitlik ilkesi, son çare olarak başvurma, yargı yolunun açık tutulması gibi insan hakları ilkeleri; Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Avrupa Birliği Adalet Divanı ve Anayasa Mahkemesi kararları ile uluslararası kuruluşların yayınları ve bilimsel görüşler çerçevesinde anlaşılır kılınmaya çalışılmaktadır. Uluslararası insan hakları hukuku ve sosyal bilimler alanı çalışanlarının görüşlerini harmanlayarak vatansızlık konusuna odaklanan çalışma, bu yönüyle özgün bir nitelik taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler

İnsan Hakları, Vatandaşlık Hakkı, Vatandaşlıktan Yoksun Bırakma, Vatansızlık, Keyfilik Yasağı, Kanunilik İlkesi, Ayrımcılık Yasağı ve Eşitlik.

(*) DOI: 10.33432/ybuhukuk.1179977 - Geliş Tarihi: 25.09.2022 - Kabul Tarihi: 02.01.2023.

(**) İnsan Hakları ve Eşitlik Uzmanı, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu,
E-posta: yazarertugrul@gmail.com; Orcid Id: <https://orcid.org/0000-0002-2508-1201>.

PRINCIPLES TO BE CONSIDERED IN DEPRIVATION OF CITIZENSHIP: AN EVALUATION FROM THE PERSPECTIVE OF HUMAN RIGHTS

ABSTRACT

In this study, it is defended that deprivation of citizenship is a dangerous legal tool by revealing the legal, factual, and sociological consequences of being stateless. States, within the framework of their sovereignty, have a certain margin of appreciation in matters such as acquiring and terminating the right to citizenship. However, this application field is narrowing due to the fact that in addition to the mandatory provisions of international human rights texts, the legal and political relationship to be established between the individual and the state concerns other states and the international community. The study aims to identify the human rights principles that narrow the margin of appreciation of states to prevent the negative consequences of statelessness and to combat statelessness more effectively. Human rights principles such as the principle of legality, the prevention of arbitrariness, the principle of non-discrimination and equality, resorting to last resort, and keeping the judicial remedy open are tried to be made in compliance with the decisions of the European Court of Human Rights, the Court of Justice of the European Union and the Constitutional Court, publications of international organizations, and scientific opinions. The study focuses on the issue of statelessness by blending the views of experts in international human rights law and social sciences, which has a unique quality in this respect.

Keywords

Human Rights, Right of Citizenship, Deprivation of Citizenship, Statelessness, Prohibition of Arbitrariness, The Principle of Legality, Prohibition of Discrimination and Equality.

GİRİŞ

Genel olarak, devletin kendi egemenliği altında bulunan kişilerle girdiği ilişki “vatandaşlık hukuku” alanının konusunu oluşturmaktadır. Hatta ulus devlet yapısının doğal bir sonucu olan egemen olma anlayışının en güçlü hissedildiği alanlardan birinin vatandaşlık hukuku olduğu ifade edilebilir. Vatandaşlık hukukunun üzerinde durduğu konulardan biri, devletlerin kişi veya grupları vatandaşlıktan yoksun bırakması ve bu yetkinin kullanımında gözetilmesi gereken insan hakları ilkeleridir.

Kanunilik ilkesi, keyfiliğin önlenmesi, meşru amaç, gereklilik, orantılılık, ayrımcılık yasağı ve eşitlik, son çare olarak başvurma, yargı yolunun açık tutulması, gerekli tüm tedbirleri alma, uluslararası iş birliği gibi insan hakları ilkeleri gözetilmesi gereken insan hakları ilkelerinin başında yer almaktadır. Öte yandan bu ilkeler sayma usulüyle tüketilemez. Nasıl ki hak bazında birçok insan hakkı birbirine bağlı ve birbiriyle ilişkiliyse, benzer durum insan hakları ilkeleri için de geçerlidir.

Her ne kadar devletler kendi egemenlik alanları çerçevesinde, vatandaşlık hukukunun çerçevesini çizme konusunda belirli bir takdir yetkisine sahip olsa da birçok devlet uluslararası örgütlere taraf olma ve uluslararası insan hakları metinlerini onaylama suretiyle bu yetkinin sınırsız olmadığını kabul etmiş olurlar. Söz konusu metinlerin emredici hükümlerinin yanı sıra bireyle devlet arasında kurulacak hukuki ve siyasi ilişkinin başka devletleri ve uluslararası toplumu ilgilendirmesi de takdir yetkisinin daralmasında etkindir. Son olarak bu daralmada vatansızlığın hukuki, fiili ve sosyolojik olumsuz sonuçlarının çoğu kez insan hakları ihlallerini beraberinde getirmesi başat rol oynamaktadır.

I. VATANDAŞLIĞIN KAVRAMSAL VE TARİHSEL ÇERÇEVESİ

A. VATANDAŞLIK KAVRAMININ TANIMI VE KAPSAMI

Uluslararası hukukta tutarlı, üzerinde uzlaşmış bir vatandaşlık tanımı bulunmamaktadır. Bununla birlikte bazı tanımlar mevcuttur. Vatandaşlık, Uluslararası Adalet Divanı tarafından Nottebohm davasında ele alınmış bir kavramdır. Mahkeme vatandaşlığı; “*karşılıklı hak ve görevlerin varlığının yanı sıra, temel*

olarak sosyal bir bağlılık olgusuna, gerçek bir varoluş, çıkar ve duygular bağlantısına sahip yasal bir bağ” olarak tanımlamıştır.¹ Ulus devlet yapılarıyla birlikte, devletle kişi arasında oluşan hukuki aidiyetin adı olan “vatandaşlık” bir takım haklara sahip olmanın da temel dayanağıdır.²

Bir başka tanıma göreyse; “vatandaşlık: belirli bir devletle kişi arasındaki karşılıklı hak, görev ve yükümlülük ilişkilerini belirleyen hukuksal bağ (legal bond)” şeklinde tanımlanmaktadır. Bu bağ kişinin etnik kökenini göstermemekte, ancak idare hukuku bağlamında kişiyi belirli bir statüye sokmakta ve buna bağlı olarak da hukuk düzeninde çeşitli sonuçları beraberinde getirmektedir. Hukuki bağın yanı sıra kültürel, dini, ekonomik, sosyolojik vb. açılardan kişinin kendini ait hissettiği toplumun ve/veya duygusal olarak yakın hissettiği devletle uyrukluğun kurulmasında önem arz ettiği yönündeki görüşlerin alan yazımında yer bulduğu ancak pozitif hukuk çerçevesinde göz önüne alınmamasının daha uygun olduğu ifade edilmektedir.³

Vatandaşlık kavramının, kişinin kimliğini uluslararası alanda takdim eden bir fonksiyonu içerdiği de belirtilmelidir. Batchelor, vatandaşlığın diplomatik koruma ile desteklenebilen bir kimlik tipinin temsilcisi olduğunu belirtmektedir.⁴

Yaygın olmamak ve tartışmaya açık olmakla birlikte, “tabiiyet”, “uyrukluğun” ve “yurttaşlık” kavramları da vatandaşlık kavramıyla yaklaşık aynı anlamı ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Uyrukluğun tabiiyetin, yurttaşlığı da vatandaşlığın Türkçe karşılığı olarak değerlendirmek mümkündür. Uyrukluğun (nationality), uluslararası yönü ağır basan ve daha çok Batı Avrupa ülkelerinde kullanı-

¹ **Nottebohm Liechtenstein v. Guatemala Davası**, International Court of Justice, K.T. 06.04.1955, International Court of Justice, Reports, para. 23.

² **Asar, Aydoğan** (2022) Vatansızlık: Uluslararası Temel Belgelerde Vatansız Kişiler ve Hakları, 1. Baskı, Ankara, GAV Perspektif Yayınları, Önsöz.

³ **Aybay, Rona/Özbek, Nimet/Perçin, G. Ersen** (2019) Vatandaşlık Hukuku, 1. Baskı, Ankara, Ünal Sevindik Yayınları, s. 4.

⁴ **Batchelor, Carol A.** (1998) “Statelessness and the Problem of Resolving Nationality Status”, International Journal of Refugee Law, C: 10, S: 1-2, s. 160.

lan bir terimken, yurttaş (citizen) ve yurttaşlık (citizenship) iç hukukta kullanılagelen ve daha çok Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde tercih edilen bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Avrupa Vatandaşlık Sözleşmesi Açıklayıcı Raporu'na göre ise, vatandaşlık ve yurttaşlık “eş anlamlı” terimlerdir.⁵

B. VATANDAŞLIK KAVRAMININ TARİHSEL SÜRECİ VE MODERN VATANDAŞLIK OLGUSU

Vatandaşlık tarihsel olarak “modern devlet” olgusuyla ortaya çıkmış bir kavram olmayıp çok daha eskilere dayanmaktadır. Antik Yunanda “site devleti vatandaşlığı” ve Roma İmparatorluğu'nda “Roma vatandaşlığı” gibi kavramların kullandığı görülmektedir. Antik sitelerde halk, “aktif” ve “pasif” olarak ikiye ayrılmış, özellikle “yabancılar, kadınlar ve çocuklar ile köleler” “edilgen” kabul edilerek hak ve özgürlüklerin kullanımında saf dışı bırakılmıştır. Bu tarz ayrımların ve yaklaşımların insan haklarının tam merkezinde olduğu ifade edilebilir; zira devletler bu ayrımlarla halkı, “hak sahibi olan yurttaşlar” ve “hak sahibi olmayan yurttaşlar” olarak ayırma yolunu tercih etmiş ve ülke sakinlerinin hak ve özgürlüklerden eşit derecede faydalanmasının önüne geçmiştir.⁶

Tercihli ayrımcılığın, tarihsel süreçte site devletleri ile başladığı görülmektedir. Ayrıca kişisel monarşinin veya feodal yapının hâkim olduğu devletler döneminde de insanlar, siyasal gücü elinde bulunduran kişi karşısında “sadakat borcu olanlar” ve “sadakat borcu olmayanlar” şeklinde ikiye ayrılmıştır. Bu bağlamda “sömürge halkları” ana aktör olarak görülmeyip “nesne” bağlamında “subject” olarak ifade edilmiş ve “asıl halkı” ifade etmek üzere “yurttaş” anlamında “citizen” kavramı tercih edilmiştir.⁷ Görüleceği üzere, bir siyasi topluluk-taki tüm vatandaşların haklarının eşitliğine karşılık gelen vatandaşlık, resmi olarak pratikte nadiren gerçekleşmektedir.⁸

⁵ **Avrupa Konseyi** (1997) Explanatory Report to the European Convention on Nationality, 1. Baskı, Strazburg, Avrupa Konseyi Yayını.

⁶ **Aybay/Özbek/Perçin**, s. 7-10.

⁷ **Aybay/Özbek/Perçin**, s. 7-10.

⁸ **Haas, Hein De/Castles, Stephen/Miller J. Mark** (2022) Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Nüfus Hareketleri, 1. Baskı, Ankara, GAV Perspektif Yayınları, s. 102.

Bununla birlikte vatandaşlık, modern devletle birlikte açık çizgilere kavuşmuş ve “modern vatandaşlık sistemi”, Fransız Devrimi’nin akabinde ulus-devletle ilişkili olarak ve tek bir ilkesel kategoriye dayanılarak düzenlenmiştir: “topluluk ve kimlik (etnisite ve milliyet)” bölünmelerini aşmayı sağlayan ulus kimliğinin bir ürünü olarak “ulusal vatandaşlık”. Bu kavram, toplumu bireysel temelde yurttaşların eşitliği üzerine inşa ettiğinden dolayı, her türlü etnik köken, dini veya inanç grubu, cinsiyet vb. yönlerden ayrımcılık içermeden bireysel özgürlük alanı sağlamaktadır.⁹

Günümüzde ise, vatandaşlığın anlamı değişmeye devam etmektedir.¹⁰ Devlet egemenliğinin zayıfladığı, “ulusal vatandaşlık kurumu”nun ayrıştığı veya farklı biçimlere bürünüp dağıldığı bir dönem içinde bulunduğumuzu ifade eden görüşler artmıştır. Örneğin Benhabib (2021), yeni üyeliklerin, “toplumsal üyelik tarzları” olarak ortaya çıktığını ve bunun sonucunda da ulus devlet tarafından tanımlanan sınırların üyeliği tanımlamak açısından yetersiz hale geldiğini ifade etmektedir.¹¹ Benzer şekilde Nuhoğlu Soysal (2021), ulus-devletin, ulusluluk kültürünün kaynağı ve vatandaşlığın temel kurumsal yapısı olma özelliğini sürdürdüğünü ancak vatandaşlığın yeni anlamlar ve içerikler kazandığını belirtmektedir. Ayrıca; insan hakları söyleminin küresel çapta genişlemesi ve yoğunlaşmasının ulus-devletleri, üyelik haklarını yabancılara dek genişletmeleri için artan bir dış baskı altına soktuğunu, ulusal vatandaşlığın artık bireysel hak ve ayrıcalıkların ana belirleyicisi olmadığını ve bu durumunda vatandaş ve vatandaş olmayanlar arasında gittikçe bulanıklaşan bir çizgi ile sonuçlanarak meşruiyetini ulusal aidiyetten ziyade, evrensel bireylikten alan ulus-sonrası bir üyelik modelinin doğduğunu ifade etmektedir.¹²

⁹ **Özel, Soli** (2007) “Küreselleşme Döneminde Vatandaşlık”, Anayasa Yargısı Dergisi, C: 23, S: 1, s. 580.

¹⁰ **Haas/Castles/Miller**, s. 104.

¹¹ **Benhabib, Seyla** (2021) Ötekilerin Hakları: Yabancılar, Yerliler ve Vatandaşlar, 5. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 11.

¹² **Nuhoğlu Soysal, Yasemin** (2021) Vatandaşlığın Sınırları Avrupa’daki Göçmenler ve Ulus-Ötesi Üyelik, Çeviren: Ezgi Su Dağabak, 1. Baskı, İstanbul, GAV Perspektif Yayınları, Önsöz ve s. 1-26.

Bauman ise; bireylerden, bir grup ya da örgüte karşı mütakabiliyet esasına göre sadakat beklemenin irrasyonel olduğu, bir zamanlar vatandaşlığın ve sosyal devletin ortaya koyduğu hakların yerini bambaşka değerlerin aldığı, milyonlarca insanın dışlanma hayaleti tarafından lanetlendiği, göçmenlerin yaşadığı yerlerin ‘yer olmayan yerler’ ve/veya geri kalan ‘normal’ ve ‘tam’ insanların yaşayıp hareket ettiği alanlardan ayırt etmek üzere “mülteci veya sığınmacı kampları” olarak etiketlendiği, toplumsal huzursuzluk durumunda sınımlanabilecek “görünürde bir yuva”nın kalmadığı, internet ve sosyal medyanın hızlandığı, “vestiyer cemaatler”in¹³ türediği düşünceleri üzerinden açıklamaktadır.¹⁴

II. VATANDAŞLIĞIN HUKUKİ ÇERÇEVESİ VE İNSAN HAKLARINDAKİ YERİ

A. VATANDAŞLIK HAKKINA İLİŞKİN HUKUKİ DÜZENLEMELER VE DEZAVANTAJLI GRUPLAR

Vatandaşlık hakkı, çeşitli sözleşmelerde ve devletlerin iç hukukunda yer bulmuştur. İnsan haklarına ilişkin uluslararası sözleşmelerde, bilhassa dezavantajlı gruplara yönelik düzenlemelerin vatandaşlık hakkını içerecek şekilde ele alındığı görülmektedir. Bilhassa 1960’lardan sonra insan haklarının normlaşma süreci hem hak öznelerinin genişlemesi hem de yasalarla korunan hakların kapsamının genişlemesiyle sonuçlanmıştır. Bu dönemde vatandaşlık hakları kümesini de içine alan haklar, evrensel mahiyette tanınmış ve insan hakları sözleşmeleriyle resmiyet kazanmıştır.¹⁵

Sözleşme metinleri incelendiğinde; *“herkesin bir vatandaşlık hakkına sahip olduğu”* ve buna bağlı olarak *“uluslararası hukukun temel ilkeleri doğrultusunda keyfi olarak vatandaşlıktan yoksun bırakmanın yasaklanması”* gerektiği konu-

¹³ “Tıpkı tiyatroya gidenlerin kabanların astıkları vestiyelerler gibi, insanların en azından görünürde bireysel gailelerini astıkları vestiyer cemaatler... Vestiyer cemaatler gösteri için geçici olarak bir araya getirilir ve izleyiciler kabanlarını vestiyerdeki askılardan alır almaz dağılırlar. ...” Bkz. **Bauman, Zygmunt** (2017) *Kimlik*, Türkçe Söyleyen Mesut Hazır, 1. Baskı, Ankara, Heretik Yayınları, s. 43.

¹⁴ **Bauman**, s. 33-104.

¹⁵ **Nuhoğlu Soysal**, s. 3.

sunda güçlü bir “fikir birliği”nin bulunduğu görülmektedir. Bu iki ilkenin birbiriyle yakından bağlantılı olduğu ve karşılıklı olarak birbirini güçlendirdiği ifade edilmelidir.¹⁶

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin (İHEB) 15'inci maddesi uyarınca, “*Her ferdin bir uyrukluk hakkı bulunmaktadır ve hiç kimse keyfi olarak uyruklulğundan ve uyruklulğunu değiştirme hakkından mahrum edilemez*”.¹⁷ İHEB, bir bireyin vatandaşlıktan yoksun bırakılması konusunda devletlere “keyfiyetten kaçınılması yükümlülüğü” getirmekte ve aynı zamanda her bireyin “uyrukluk ve uyruklulğunu değiştirme hakkı”na sahip olduğunu düzenlemektedir. Bununla birlikte Beyanname, yabancı uyruklu mukimlerle, belli vatandaşlık haklarına sahip yabancı mukimlerin vatandaşlığına izin verme yükümlülüğü konusunda “sessiz” kalmaktadır. Bu hakların muhataplarının belli olmaması ve ikinci, üçüncü tarafların yükümlülüklerinin neler olduğu konusunda yaşanan belirsizlik İHEB'e yönelik eleştirilerin merkezini oluşturmaktadır. Bu noktada, Beyannamenin evrensel insan hakları ve bölgesel egemenlik arasında bir dizi “içsel çelişki” barındırdığı iddia edilmektedir.¹⁸

Diğer taraftan İHEB'in 28'inci maddesi, herkese, kişisel ve siyasi haklar ile ekonomik, sosyal ve kültürel haklara dayanan bir yapının gerçekleşmesini isteme hakkı tanımaktadır. Vatandaşlıktan yoksun bırakılanların veya vatansızların da bu hakka sahip olduklarının altı çizilmelidir.¹⁹

Birçok alanda olduğu gibi vatandaşlık hukuku alanında da en dezavantajlı grupların başında çocukları zikretmek mümkündür. Ulusal ve uluslararası birçok metinde “henüz on sekiz yaşını doldurmamış kişi” olarak tanımlanan çocukların özel önem gösterilerek korunması ihtiyacı, çocukların ayrı bir birey olduğu ve özel gereksinimlere ihtiyaç duyduğu düşüncesinden hareketle ayrı bir koruma alanı olarak tezahür etmiştir. Spesifik olarak çocuk haklarının korunması ve geliştiril-

¹⁶ BMMYK (2009) Extracts Relating to Nationality and Statelessness from Selected Universal and Regional Human Rights Instruments, 1. Baskı, Cenevre, BMMYK Yayını, s. 1.

¹⁷ BM Genel Kurulu (1948) İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Paris, 10 Aralık 1948, m.15.

¹⁸ Benhabib, s. 20.

¹⁹ BM Genel Kurulu (1948) İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Paris, 10 Aralık 1948, m.28.

mesi konusunda en önemli insan hakları belgelerinden biri, Birleşmiş Milletler (BM) Çocuk Hakları Sözleşmesi'dir. Sözleşmede, çocukların yasama, yürütme ve yargı organları ile kamu ya da özel sosyal yardım kuruluşları tarafından gerçekleştirilen ve çocukları ilgilendiren bütün faaliyetlerde temel bir düşünce ve ilke olarak *“çocuğun üstün yararı”* kavramının esas alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Sözleşmenin 3'üncü maddesinde yer alan *“Taraf Devletler, çocuğun (...) esenliği için gerekli bakım ve korumayı sağlamayı üstlenirler ve bu amaçla tüm uygun yasal ve idari önlemleri alırlar”* hükmünden²⁰ hareketle çocuğun üstün yararının *“esenlik”* kavramıyla ilintili olduğu ve yine Sözleşmenin önsözünden²¹ hareketle *“eşitlik, adalet, barış, özgürlük, özel ilgi, mutluluk, sevgi, anlayış”* gibi değerlerle iç içe olduğu belirtilebilir. Mezkûr değerleri ve çocuğun üstün yararı ilkesini dikkate alan anlayışla, devletlerin çocuklar özelinde vatandaşlık hukukuna ilişkin kurumsallaşma ve normlaşma bağlamında ciddi yol kat ettiği ancak bu çalışmaların pratiğe dönüşmesinde sorunların devam ettiği ifade edilebilir.

BM Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin (MSHUS) 24'üncü ve benzer şekilde Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 7'inci maddesinde ise, *“her çocuğun bir vatandaşlık kazanma hakkına sahip olduğu”* hüküm altına alınmaktadır. MSHUS, *“bir çocuğun başka bir devletin vatandaşlığına geçmesi veya vatansız kalması”* durumlarına ilişkin bir hüküm ihtiva etmezken²², Çocuk Hakları Sözleşmesi Taraf Devletlere, özellikle çocuğun tabiiyetsiz kalması durumunda, iç hukuk ve ilgili uluslararası belgeler çerçevesinde üstlendikleri yükümlülüklerine uygun olarak bu hakkın *“işlerlik kazanmasını taahhüt edecekleri”* yönünde bir düzenleme içermektedir.²³

BM Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi'nin 9'uncu maddesi ise; vatandaşlık edinme, değiştirme veya elde tutma ile çocuklarının uyruğu konusunda Taraf Devletlerin erkeklerle kadınlara *“eşit*

²⁰ **BM Genel Kurulu** (1989) Çocuk Hakları Sözleşmesi, New York, 20 Kasım 1989, m.3.

²¹ **BM Genel Kurulu**, Çocuk Hakları Sözleşmesi, Önsöz.

²² **BM Genel Kurulu** (1966) Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, San Francisco, 16 Aralık 1966 tarih ve 2200A (XXI) sayılı karar, m.24.

²³ **BM Genel Kurulu**, Çocuk Hakları Sözleşmesi, m.7.

haklar tanınması” yönünde bir yükümlülük içermektedir.²⁴ Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme’nin 5’inci maddesi de, medeni bir hak olarak bahsettiği “uyrukluk hakkı” konusunda benzer bir yükümlülüğü “ırk, renk veya ulusal veya etnik köken” ayrımı bağlamında getirmektedir.²⁵ Dolayısıyla bu iki sözleşmenin devletlere vatandaşlık hakkı konusundaki işlem ve tasarruflarında “eşitlik ilkesi”ni hatırlattığı belirtilmelidir.

BM Engelli Kişilerin Haklarına Dair Uluslararası Sözleşme’nin 18’inci maddesinde ise, Taraf Devletlerin engellilerin vatandaşlık edinme ve değiştirme hakkına sahip olmalarını ve engellilik nedeniyle vatandaşlıktan yoksun bırakılmalarını sağlamaları gerektiği belirtilmektedir.²⁶ Bu bağlamda, sırf engelli bir birey olduğu gerekçesiyle kişinin vatandaşlık edinmesi veya değiştirmesinin engellenmesi ile vatandaşlıktan yoksun bırakılması ayrımcılık yasağının ihlali sonucunu doğuracaktır.

Vatandaşlık hukuku alanında dezavantajlı gruplardan biri olarak kabul gören mülteci ve göçmenlerin de özel düzenlemelere tabi olduğu görülmektedir. BM Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme’nin (Cenevre Sözleşmesi) 34’üncü maddesinde; “mültecilerin vatandaşlığa geçişini kolaylaştırma” hususunda taraf devletlere iki konuda yükümlülük yüklenmektedir. İlki, “mültecilerin entegrasyonu ve vatandaşlık kazanmaları” konusunu imkânlar çerçevesinde kolaylaştırmak, ikincisi ise, “vatandaşlığa geçiş prosedürlerini hızlandırmak ve bu doğrultuda ekonomik masrafları azaltmak için ekstra çaba gösterilmesi” konusudur. Bu bağlamda, Cenevre Sözleşmesi’nin taraf devletlere bir sonuç şartı yüklenmediği belirtilmelidir.²⁷

²⁴ **BM Genel Kurulu** (1979) Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi, San Francisco, 18 Aralık 1979 tarih ve 34/180 sayılı karar, m.9.

²⁵ **BM Genel Kurulu** (1965) Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme, San Francisco, 21 Aralık 1965 tarih ve 2106 (XX) sayılı karar, m.5.

²⁶ **BM Genel Kurulu** (2006) Engelli Kişilerin Haklarına Dair Uluslararası Sözleşme, New York, 13 Aralık 2006 tarihli ve A/RES/61/106 sayılı karar, m.18.

²⁷ **BM Genel Kurulu** (1951) Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme, Cenevre, 22 Nisan 1954 tarih ve 429 (V) sayılı karar, m.34.

Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Üyelerinin Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme'nin 29'uncu maddesinde ise, “göçmen bir işçinin her çocuğunun bir isim, doğum kaydı ve vatandaşlık hakkına sahip olduğu” hükmü yer almaktadır. Sözleşmede, temel hak ve özgürlüklerden yararlanmada vatandaşlara tanınan düzeyin ölçü alınması önem arz etmektedir. Ayrıca, “haklar konusunda ayırıcılık yapılmaması”nı konu edinen 7'nci maddede diğer cinsiyet, ırk, renk gibi temellerin yanı sıra “vatandaşlık” temelinin bilhassa zikredilmesi önemli bir güvencedir.²⁸

Avrupa Konseyi tarafından kabul edilen Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde, “belli bir uyruğu elde etme hakkı” Sözleşme tarafından açıkça tanınmamıştır, ancak bu alan Avrupa Vatandaşlık Sözleşmesi ile detaylı bir biçimde ele alınmıştır. Avrupa Vatandaşlık Sözleşmesi'nde, “vatandaşlık”; “kişinin etnik kökenini ifade etmeyen, kişi ile Devlet arasındaki yasal bir bağ” anlamında kullanılmaktadır.²⁹ Sözleşmede, vatandaşlığa ilişkin genel ilkeler, kurallar ve usul gibi alanlar geniş yer bulmaktadır. Bu bağlamda Avrupa Vatandaşlık Sözleşmesi, vatandaşlık hukukuna ilişkin temelleri barındıran en önemli uluslararası insan hakları belgelerinden biri olarak değerlendirilmektedir.

Son olarak 2018 yılı Aralık ayında kabul edilen Güvenli, Sistemli ve Düzenli Göç İçin Küresel Mutabakat'ın bağlayıcı olmamakla birlikte, göç ve vatandaşlık konularında genel bir çerçeve çizdiği ve diğer amaçlarının yanı sıra vatansızlığı azaltmaya yönelik tedbirlerin güçlendirilmesini hedeflediği ifade edilmelidir.³⁰

Görüleceği üzere, vatandaşlık hakkı dezavantajlı grupları da içerecek şekilde birçok uluslararası insan hakları sözleşmesinde yer almaktadır. Ancak uluslararası belgelerde vatansızlara açıkça atıfta bulunmayan düzenlemeler bulunmak-

²⁸ **BM Genel Kurulu** (1990) Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Üyelerinin Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme, New York, 18 Aralık 1990 tarih ve 45/158 sayılı karar, m.29, 17 ve 7.

²⁹ **Avrupa Konseyi** (1997) Avrupa Vatandaşlık Sözleşmesi, Strazburg, 6 Eylül 1997 tarih ve 166 sayılı karar, m.2/1-a.

³⁰ **BM Genel Kurulu** (2018) Güvenli, Sistemli ve Düzenli Göç İçin Küresel Mutabakat, New York, 10-11.12.2018.

tadır. Ayrımcılık yasağı konulu maddelerde ise örneklendirici bir metotla “vatandaşlık” ve/veya “yabancılık” terimleri bir temel olarak sayılmamaktadır. Son olarak sözleşmelerde yabancıların vatandaşlığa geçişinde devlete yüklenen yükümlülük konusunda “sessiz” kalınmakta ve pratikte vatansızlıkla nasıl mücadele edilmesi konusunda bir rehber sunulmamaktadır.

B. TEMEL BİR İNSAN HAKKI OLARAK VATANDAŞLIK

Belirli bir insan topluluğundan ayrı ve bağımsız olarak düşünülemez devlet kavramının kurucu öğelerinden biri, “insan ögesi”dir. Devletin, egemenliği uhdesinde bulunan topraklarda yaşayan insanlarla girdiği ilk ilişki biçiminin ve kurucu unsurun “vatandaşlık” olduğu ifade edilebilir. Devletler vatandaşlık statüsü verdiği kişilere, gerek uluslararası gerekse iç hukuk bağlamında “vatandaş olmayıp ülkesinde bulunan sakinlere”, “diğer milletlerden kişilere” veya “vatansızlara” nazaran “daha özel ayrıcalıklar” tanımaktadır. Bu ayrıcalıkların vuku bulduğu alanlardan biri de kişinin hak ve özgürlükleri yani “insan hakları”dır. Bu noktada, devletlerin kendi vatandaşlarına ya da çok yakın bağlantılara sahip olduğu ülkelerin vatandaşlarına “tercihli muamelede bulunması” “*ayrımcılık*” olarak değerlendirilmemektedir.³¹

Her bireyin “vatandaşlık edinme”, “değiştirme” ve “vatandaşlığı devam ettirme” hakkını ihtiva eden vatandaşlık hakkı, en temel insan haklarından biridir. Bu hakkın kullanımında devlete yükümlülükler düşmektedir. Her şeyden önce vatandaşlık, statü sahibi kişiye kendi içinde bir “koruma alanı” sağlamaktadır. Bu sayede vatandaş, başka devletlerden talep edemeyeceği “istemleri” kendi devletine karşı ileri sürebilmektedir. Bir başka ifadeyle kişi, kendi ülkesinde “yabancılardan esirgenmiş veya yabancılara kapalı tutulmuş” hak ve özgürlükleri “devletinden isteme hakkı”na sahip bulunmaktadır. Doğal olarak bu hak talebi devletin yükümlülüklerini beraberinde getirmektedir.³²

³¹ **Abdulaziz, Cabales ve Balkandali v. Birleşik Krallık Başvurusu**, AİHM, Başvuru No: 9214/80; 9473/81; 9474/81, K.T. 28.5.1985, para. 84-85.

³² **Erdem, Bahadır** (2013) *Türk Vatandaşlık Hukuku*, 3. Baskı, İstanbul, Beta Yayınları, s. 3.

Tercihli muamele veya ayrıcalıkların vuku bulduğu alanların başında kişinin hak ve özgürlükleri yani “insan hakları” gelmektedir.³³ Vatandaşlık statüsünün bir insan hakkı olarak pratiğe dönüştüğü alanların başında da siyasi haklar gelmektedir. Bir ülkenin vatandaşı olma, özellikle o ülkenin “siyasi faaliyetlerine katılabilme hakkına sahip olmak” ile eşdeğerdir.³⁴ Nitekim birçok ülke mevzuatında, en temel siyasi haklardan biri olan seçme ve seçilme hakkı yalnızca o ülkenin vatandaşlarına özgülenmiştir. Örneğin Türkiye’de de ancak onsekiz yaşını dolduran Türk vatandaşları seçme ve halk oylamasına katılma hakkına sahip bulunmaktadır.³⁵

Eski ABD Başyargıci Earl Warren’e göre; “*Vatandaşlık, insanın temel hakkıdır, çünkü haklara sahip olma hakkından başka bir şey değildir.*”³⁶ Dolayısıyla vatandaşlık hakkının bir insan hakkı olarak tezahür ettiği alan, yalnızca siyasi haklarla sınırlı değildir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), *Genovese v. Malta* kararında vatandaşlık hakkını, belirli koşullar altında özel hayata içkin kabul etmiştir.³⁷

Kuric ve diğerleri v. Slovenya davasında, AİHM, kalıcı Slovenya ikamet izni olanları ve halen kalıcı ikamet izni olan ama altı aylık süre içinde Slovenya vatandaşlığı talep etmeyen eski Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti (YSFC) vatandaşlarının “terkin edilmesi” konusunu incelemiştir. Bu “terkin” sonucunda, kişiler ya vatansız kalmış ya da ikamet haklarını kaybetmişlerdir. Diğer YSFC cumhuriyeti vatandaşı olmayan yabancılar bu uygulamadan etkilenmişlerdir. AİHM, kalıcı ikamet kayıtlarının kanununa aykırı şekilde “terkin

³³ **Yazar, Ertuğrul** (2022) “Mültecilerin İnsan Haklarının Korunmasında Anayasa Mahkemesinin Rolü”, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C: 3, S: 1, s. 322.

³⁴ **Yazar, Ertuğrul** (2017) “Sığınmacı ve Mültecilerin Hak ve Özgürlüklerinin Güvenlik Kapsamında Değerlendirilmesi”, (Yüksek Lisans), Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, s. 58.

³⁵ **Türkiye Büyük Millet Meclisi** (1961) Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun, Resmî Gazete Tarihi: 02.05.1961, Resmî Gazete Sayısı: 10796, m.6.

³⁶ **Achiron, Marilyn** (2005) *Nationality and Statelessness: A Handbook for Parliamentarians*, 1. Baskı, Cenevre, BMMYK Yayını, s. 1.

³⁷ **Genovese v. Malta Başvurusu**, AİHM, Başvuru No: 53124/09, K.T. 11.10.2011, para. 33.

edilen” başvuru sahipleri özelinde devletin özel yaşama veya aile yaşamına etkili şekilde saygı gösterilmesine ilişkin pozitif yükümlülükleri olabileceğini belirterek AİHS’nin 8’inci maddesini ihlal edildiğine karar vermiştir. Mahkeme ayrıca, YSFC vatandaşı olmayan yabancılar ile önceden YSFC vatandaşı olanlara yapılan farklı muamelenin AİHS’nin 8’inci maddesi ile bağlantılı olarak ayrımcılık yasağı başlıklı 14’üncü maddesini ihlal ederek uygulamanın ayrımcılık teşkil ettiğine karar vermiştir.³⁸

AİHM, Karassev v. Finlandiya kararında³⁹ ise, vatandaşlığın keyfi olarak reddinin ve Ramadan v. Malta kararında⁴⁰ da mevcut vatandaşlığın keyfi olarak sona erdirilmesinin belli şartlarda özel hayatı etkileyerek AİHS kapsamında sorun doğurabileceğini belirtmiştir.⁴¹ Benzer mahiyette özellikle çocuklar söz konusu olduğunda, özel hayata ve aile hayatına saygı hakkı ve vatandaşlık hakkıyla yakından bağlantılı olarak kimlik hakkı gibi haklar da gündeme gelmektedir. Bir kişinin vatandaşlıktan yoksun bırakılması, kimliğinin diğer unsurlarından yararlanmasını baltalayarak o kişiyi “aşırı kırılğan bir duruma” sokabilir.⁴²

Nasıl ki bir kişinin doğum veya başka bir gerekçeyle bir ülkenin vatandaşı olması durumunda devletin yükümlülükleri başlıyorsa, vatandaşlığı sona erdirme durumlarında da çeşitli yükümlülükleri doğmaktadır. Vatandaşlığın sona ermesi, kişinin koruma alanını sona erdiren özel ve aşağıda detaylı biçimde izah edileceği üzere oldukça riskli bir durumdur. Söz konusu durumda devlete, bu tehlikeli durumun önüne geçme ve gerekli tasarruflarda bulunma yükümlülüğü getirilmektedir.

³⁸ **Kuric ve diğerleri v. Slovenya Başvurusu**, AİHM, Başvuru No: 26828/06, K.T. 26.2012.

³⁹ **Karassev v. Finlandiya Başvurusu**, AİHM, Başvuru No: 31414/96, K.T. 12.1.1999, para. 67.

⁴⁰ **Ramadan v. Malta Başvurusu**, AİHM, No: 76136/12, K.T. 17.10.2016, para. 85.

⁴¹ **Avrupa Konseyi** (2019) Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Madde 8 Rehberi: Özel Hayata ve Aile Hayatına, Konuta ve Haberleşmeye Saygı Hakkı, 1. Baskı, Strazburg, Avrupa Konseyi Yayını, s. 57.

⁴² **UN Human Rights Council** (2015) Impact of the Arbitrary Deprivation of Nationality on the Enjoyment of the Rights of Children Concerned, and Existing Laws and Practices on Accessibility for Children to Acquire Nationality, Inter Alia, of the Country in which they are Born, If they Otherwise Would be Stateless Report of the Secretary-General, 1, Baskı, Cenevre, UN Human Rights Council Yayını, s. 10.

III. VATANDAŞLIKTAN YOKSUN BIRAKMA

Vatandaşlığın, yani belirli bir devletle kişi arasındaki karşılıklı hak, görev ve yükümlülük ilişkilerini belirleyen hukuksal bağın, sona erdirilme yöntemlerinden biri, kişiyi vatandaşlıktan yoksun bırakmadır. Vatandaşlıktan yoksun bırakma, birey tarafından gönüllü olarak talep edilmeyen herhangi bir kayıp, vatandaşlıktan çekilme veya vatandaşlıktan çıkma anlamına gelmektedir.⁴³

Vatandaşlıktan yoksun bırakma ve kişinin vatansız olma hali, esasen yabancılar hukuku içinde istisnai bir durumdur. İnsanların doğuştan sahip olduğu temel haklara erişmesine engel olan vatandaşlıktan yoksun bırakma, “*insan haklarını, sosyal uyumu, yasal eşitliği ve koşulsuz vatandaşlığı tehdit eden tehlikeli bir yasal araçtır.*”⁴⁴ Devletlerin kullanmayı tercih ettiği bu tehlikeli aracın hukuki ve fiili birçok farklı etkisi bulunmaktadır.

A. VATANDAŞLIKTAN YOKSUN BIRAKMA VE VATANSIZLIĞIN NEDENLERİ

Kişiyi vatandaşlıktan yoksun bırakmanın veya vatansızlığın çok çeşitli sebepleri olabilir. Bunlardan ilki, ülkelerin vatandaşlık kanunlarındaki düzenlemeler veya mevcut boşluklardır. Ülkelerin; vatandaşlığın kazanılması ve değiştirilmesi gibi konuları düzenleyen mevzuatının olmaması veya mevzuatlarının özenle yazılmaması ve doğru bir şekilde uygulanmaması bazı kişilerin vatandaşlıktan yoksun bırakılmasına yol açabilir. Vatansızlıkta bir diğer gerekçe, kişilerin doğdukları ülkeden taşınmasıyla ortaya çıkan durumdur. Kimi ülkelerin yalnızca doğumu esas alması durumunda, yabancı ülkede doğan birçok çocuk vatansız kalma riskiyle karşılaşabilmektedir. Ayrıca, kimlerin doğum yoluyla çocuklarına vatandaşlık kazandırıp kazandıramayacağını düzenleyen kuralların ırk ve etnik köken gibi ayrımcılık temellerinin gözetilerek uygulanması vatansızlığın bir

⁴³ Aolain, N. Fionnuala (2020) Principles on Deprivation of Nationality as a National Security Measures, 1. Baskı, The Hague, Institute on Statelessness and Inclusion Yayını, s. 8.

⁴⁴ Jaghai, Sangita (2017) Citizenship Deprivation, (Non) Discrimination and Statelessness: A Case Study of the Netherlands, 1. Baskı, Tilburg, The Institute on Statelessness and Inclusion Yayınları, s. 17.

diğer nedenidir. Bir diğer önemli sebep ise, yeni devletlerin ortaya çıkması ve sınırlarda meydana gelen değişikliklere bağlı olarak belirli grupların vatansız kalmasıdır. Yeni bir ülkenin herkesin vatandaşlığına izin vermesi durumunda bile kişilerin ülkeleriyle bağlantılarını kanıtlamakta zorluklar yaşaması durumu oluşabilir. Dördüncü olarak vatansızlık, bir vatandaşın uyrukluğunu kaybetmesi veya bundan yoksun bırakılmasından da kaynaklanabilir. Bazı ülkelerde; vatandaşlar, yalnızca uzun süre ülkeleri dışında yaşadıkları için uyrukluğunu kaybederken bazı ülkelerde devletler, etnik köken, ırk gibi temellere dayalı ayrımcı kriterleri kullanarak, nüfusları vatansız bırakan kanun değişiklikleri yoluyla, kişileri vatandaşlıklarından yoksun bırakabilir.⁴⁵

Tüm bu hususlara ek olarak; “vatansız kişi” kavramını çevreleyen belirsizliklerin varlığı, hükümetlerin konuyla ilgili bilgi toplama veya yayma konusundaki genel isteksizliği, BM Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) ve vatansızlarla ilgili çalışan diğer kuruluşların sınırlı operasyonel katılımı ve uluslararası toplum tarafından bu konuya şimdiye kadar verilen düşük öncelik vatansızlığın diğer nedenleri arasında sayılmaktadır.⁴⁶

B. VATANDAŞLIKTAN YOKSUN BIRAKMANIN HUKUKİ VE FİİLİ SONUÇLARI

Vatandaşlıktan yoksun bırakmanın doğal bir sonucu, çoklu vatandaşlığa da sahip değilse vatansızlıktır. Kişinin vatansız kılınmasının neden olduğu sorunları ve vatansız kişiler açısından yarattığı hak kayıplarını, insanların bir devletin vatandaşı olmakla elde ettikleri “kazanımlardan yoksunluk” olarak görebiliriz. Bireyler vatandaşlık sayesinde kanunlar ihtilafının ve bir devlet tarafından diplomatik himaye görmenin muhatabı olabilmekte, ötekileştirilmemenin, eşit muamele görmenin ve ekonomik ve sosyal haklardan yararlanmanın güvencesini elde etmektedir.⁴⁷ Bir ülkeye vatandaşlık bağıyla bağlı olma ya da olmamanın

⁴⁵ BMMYK, “Vatansızlığın Sonlandırılması”, t.y., <<https://www.unhcr.org/tr/vatansizligin-sonlandirilmesi>> s.e.t. 30.09.2022.

⁴⁶ BMMYK (1997) The State of the World’s Refugees: A Humanitarian Agenda, 1. Baskı, Cenevre, BMMYK Yayını, s. 19.

⁴⁷ Asar, s. 249, s. 97.

kişiler açısından birçok hukuki sonucu bulunmaktadır. Bu sonuçların tümüne detaylıca değinilmesi çalışmanın kapsamını aşacağından yalnızca bazılarının açıklamasıyla yetinilecektir.⁴⁸

Vatandaşlık esasen kişiye “haklara sahip olma” imkânı vermektedir. Bu bağlamda bir kişinin vatandaşlıktan yoksun bırakılması haklarının da pratikte karşılık bulmaması sonucunu doğuracaktır. Dolayısıyla kişi genellikle potansiyel bir vatansız kişi olarak “hukuki arafta” kalacak ve hatta işkence görme ihtimali yüksek olan ülkelere gönderilebilecektir. Bu durum hem geri gönderme yasağı gibi ilkelerin ihlali riskini beraberinde getirecek hem de vatandaşlığı olmayan bir kişinin ve/veya vatandaşlıktan yoksun bırakılan bir kişinin çeşitli haklara sahip olamaması sonucunu doğuracaktır.⁴⁹ Örneğin; okula gitmesi, doktora görünmesi, iş bulması, banka hesabı açması, evlenmesi veya boşanması, yurt dışına çıkması gibi birçok durum yoksun bırakma nedeniyle olumsuz etkilenebilecektir. Bir başka ifadeyle kişi; eğitim, sağlık, istihdam ve hareket özgürlüğü gibi temel haklara erişimde zorluk yaşayabilecektir. Bu durumun, çocuk, yaşlı, engelli gibi bireyler üzerinde vuku bulması ise daha tehlikeli sonuçları beraberinde getirebilecektir. Dolayısıyla, kişinin hak ve özgürlüklerini kullanamaması ilk olumsuz sonuç olarak not edilmelidir.⁵⁰

Vatandaşlıktan yoksun bırakmanın sonuçlarından bir diğeri; vatandaşlıktan yoksun bırakılan kişinin “en yakınları olan çocukları, ailesi ve akrabaları ile arkadaşları ve komşuları gibi uzak çevresinin” etkileneceği gerçeğidir. Yani, belirli

⁴⁸ Bu sonuçlar arasında; diplomatik himaye görme, askerlik hizmeti, seyahat etme ve belge alma hakkı, ülkeye dönüş hakkı, karşılıklılık ilkesinin muhatabı olma, şahsılık ilkesinden yararlanma, çalışma ve meslek edinme hakkı, taşınmaz edinimi, seçme ve seçilme hakkı ile siyasi faaliyetlere katılım, sendika özgürlüğü ve örgütlenme, farklı hukuka tabi olma, sınır kapısı işlemleri, ülkede izin alarak kalma, sınır dışı edilme ve yasağı gibi hususlar bulunmaktadır. Bkz. **Asar**, s. 34, 47.

⁴⁹ **Yazar, Ertuğrul** (2021) İnsan Hakları Bağlamında Avrupa’da Yabancı Terörist Savaşçılar, 1. Baskı, Ankara, Adalet Yayınevi, s. 187.

⁵⁰ **Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği (BMİHYK)**, “About Nationality and Human Rights”, t.y., <<https://www.ohchr.org/en/nationality-and-statelessness>> s.e.t. 30.09.2022.

bir kişiye yönelik alınan karar, yalnızca o kişiyi değil, “çok daha geniş bir çevreyi” olumsuz etkileyebilmektedir.⁵¹ Bu sonuçlara kararlarıyla AİHM de değinmektedir. Vatandaşlıktan yoksun bırakma kararının keyfilikliğini ele aldığı Ramadan v. Malta kararında vatandaşlıktan yoksun bırakma kararının kişi ve ailesi üzerindeki etkilerini de değerlendirme kapsamına almıştır.⁵²

Bunlara ek olarak, vatandaşlıktan yoksun bırakmanın özellikle “sistemantik bir grubu” hedef aldığı durumlarda, ülkede ayrımcılık ve kutuplaşma derinleşmekte ve vatandaşlık sistemine duyulan güven duygusu kaybolabilmektedir. Bir ülkede oluşan eşitsiz vatandaşlık, sosyal uyumun istikrarsızlaşmasına, toplumda vatandaşlar arasında bölünmeye ve “farklı” olanlara karşı şüphe yaratarak toplumsal bölünmenin derinleşmesine yol açmaktadır.⁵³ Nitekim vatandaş devleti ile bir çeşit anlaşma yapmakta ve hak ettiği durumlar hariç iradesi dışında vatandaşlığından yoksun bırakılamayacağı taahhüdünü devletinden almaktadır. Kişinin bütün hayatını bu “öngörü”ye dayanarak kurduğu düşünüldüğünde, vatandaşlıktan yoksun bırakmanın ciddi olumsuz sonuçları olacaktır. Bu sonuçların tercihi “korku toplumu”nu doğururken, hukuka sınımsız bağlı vatandaşlık politikasının izlenmesi “güven toplumu”nun inşasına hizmet edecektir.⁵⁴

Vatandaşlıktan yoksun bırakma tedbiri, “toplumda radikalleşmenin azaltılması, rehabilitasyon, entegrasyon ve/veya yeniden entegrasyon” fırsatının engellenmesine de yol açabilmektedir.⁵⁵ Örneğin, çatışma bölgelerine savaş veya yardım gibi amaçlarla gidip çeşitli nedenlerle “hayal kırıklığına” uğradığı için yurduna dönmek isteyen ancak hakkında vatandaşlıktan yoksun bırakma kararı alındığı için ülkelerine dönemeyen kişiler, hem etkin pişmanlıktan faydalana-

⁵¹ **Paulussen, Christophe** (2018) Countering Terrorism Through the Stripping of Citizenship: Ineffective and Counterproductive, 1. Baskı, Lahey, The International Centre for Counter-Terrorism (ICCT) Yayınları, s. 1.

⁵² **Ramadan v. Malta Başvurusu**, AİHM, No: 76136/12, K.T. 17.10.2016, para. 85.

⁵³ **Jaghaj**, s. 17.

⁵⁴ **Alibaba, Arzu** (2021) Vatandaşlık Hakkı ve Vatandaşlığın Kazanılmasında ve Kaybında İnsan Hakları, Turhan Kitabevi, Ankara 2021, s. 43.

⁵⁵ **Yazar**, s. 146.

mamış olacak hem de yurduna döndüğünde çatışma bölgesine gitmek isteyebilecek diğer insanları vazgeçirme olasılığından yoksun kalmış olabileceklerdir.⁵⁶

Devletlerin vatandaşlıktan yoksun bırakma seçeneğine başvurmalarının bir diğer sonucu olarak ülkelerin birbiriyle sanki bir yarış içine girmesi ve olumsuz uygulama örneklerinin diğer ülkelere de sirayet ederek yayılması riski ifade edilebilecektir. Devletlerin vatandaşlıktan yoksun bırakma kararlarının arka planında çoğu kez savaş, iç çatışmalar, uluslararası terörizm, istikrarsızlık, artan güvensizlik ortamı ve yaşanan göç dalgası gibi gerekçeler mevcuttur. Öte yandan salt bu gerekçelere dayalı olarak, kişilerin vatandaşlıktan yoksun bırakılması suretiyle “risk ihracatı” yoluna başvurulmasının, hiper bağlı dünyamızda uluslararası sorunlarla baş etmede yetersiz kalacağı açıktır. Buna rağmen mevcut tedbirlerin karşılaşılan zorluklarla başa çıkmada “gerçekten yeterli” olup olmadığının “açıkça ve sakince” değerlendirilmeksizin vatandaşlıktan yoksun bırakma kararı alma süreçlerinin hukuki ve fiili olarak kolaylaştırılmaya çalışılması ve bu durumun diğer ülkelerde de benimsenmesi, literatürde “legislative fever”⁵⁷ olarak adlandırılmaktadır.⁵⁸

Vatandaşlıktan yoksun bırakmayla birlikte ortaya çıkan olumsuz sonuçlardan biri de “vatandaşlıktan yoksun bırakılan kişilere yönelik kontrolün kaybolması veya zayıflaması” ihtimalidir. Bu doğrultuda, vatandaşlığı elinden alınan insanların ne yapabileceklerinin bilinmemesi bir “güvenlik zafiyeti”ni de beraberinde getirebilecektir.⁵⁹ Ayrıca vatandaşlıktan yoksun bırakma kararına konu kişinin “karardan sorumlu aktör veya ülkeye karşı kin besleme” ve intikam almak için farklı yollara başvurma olasılığı da göz önünde bulundurulması gereken bir diğer neticedir. Bir kişi veya grubun “artık toplumun bir parçası” olarak görülmediği kanaatini haiz olması ülke içinde ve yakın bölgede bir güvenlik

⁵⁶ Paulussen, s. 1.

⁵⁷ Türkçeye mevzuat (yasama) ateşi şeklinde çevrilebilir. Bkz. Yazar, s. 186.

⁵⁸ Paulussen, s. 1.

⁵⁹ Maher, Shriaz, Twitter, “Stripping people of their citizenship makes the chances of prosecution - and therefore justice - much more unlikely. It also means a loss of control, we don't know where these people are or what they're up to”, 9 Ağustos 2018, <<https://twitter.com/ShirazMaher/status/1027534045184487425>> s.e.t. 30.06.2022.

sorununu beraberinde getirebilecektir. Dolayısıyla mevcut düşmanlığın artması ve/veya derinleşmesi ihtimali göz önünde bulundurulması gereken bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶⁰

Son olarak, dünya üzerindeki “vatansız” ve “zorla kaybedilen kişi” sayısının artması riski, göz önünde bulundurulması gereken sonuçlar arasındadır.⁶¹ Devletler salt güvenliği sağlama amacıyla vatandaşlıktan yoksun bırakma tedbirine başvurarak ulusal güvenliğe yönelik doğrulanmış veya şüphelenilen tehditlere ilişkin kişilerin tüm haklarını iptal edebilmektedir. Buna bağlı olarak da, dünya üzerindeki “vatansız” veya “yarı vatansız” nüfusu artmakta ve aynı zamanda kendi liberal demokrasilerinde vatandaş olmanın ne anlama geldiği değişime uğramaktadır.⁶²

Sayısal veriler dikkate alındığında, yalnızca Avrupa kıtasında yarım milyondan fazla ve dünya çapında en az 12 milyon vatansız insanın bulunduğu belirtilmektedir.⁶³ BM Küresel Eğilimler Raporu’na göreyse, 2021 yılı sonu itibarıyla dünya genelinde 4,3 milyondan fazla kişinin vatansız veya belirsiz uyruklu olduğu tahmin edilmektedir.⁶⁴ Her yıl en az 70.000 çocuk doğduğunda kendiliğinden vatandaşlık kazanamamakta ve vatansız duruma düşmektedir.⁶⁵ Dolayısıyla kadim bir vatandaşlık hukuku sorunu olan vatansızlık, kuşaktan kuşağa aktarılmaya devam eden ve gelecek nesilleri olumsuz etkileyen kötü bir uygulama örneği olarak belirginleşmektedir.

⁶⁰ **Reed, Alastair/Zuidewijn, D. R.V.Jeanine/Bakker, Edwin** (2015) Pathways of Foreign Fighters: Policy Options and Their (Un) Intended Consequences, 1. Baskı, Lahey, ICCT Yayınları, s. 13.

⁶¹ **Paulussen**, s. 1.

⁶² **Trimbach J. David/Reiz, Nicole** (2018) Unmaking Citizens: The Expansion of Citizenship Revocation in Response to Terrorism, 1. Baskı, New York, Center for Migration Studies of New York (CMS) Yayınları, s. 1.

⁶³ **European Network on Statelessness**, Basın Bülteni, “What happens to people with no nationality in a public health crisis?”, 1 Nisan 2020, <https://www.statelessness.eu/resources/what-happens-people-no-nationality-public-health-crisis?mc_cid=9467b42269&mc_eid=e49b4558ed>, s.e.t. 30.05.2022.

⁶⁴ **BMMYK** (2021) Global Trends Forced Displacement in 2021, 1. Baskı, Cenevre, BMMYK Yayını, s. 1.

⁶⁵ **BMMYK** (2015) I am Here, I Belong: The Urgent Need to End Childhood Statelessness, 1. Baskı, Cenevre, BMMYK Yayını, s. 8.

Birçok ülkede vatansızlara veya belirsiz uyruklulara ilişkin verilerin eksik olması nedeniyle, küresel rakam eksik sayılmaya devam etmektedir. Dolayısıyla, güvenilir niceliksel verilerin eksikliği, vatansızlığı etkin bir şekilde ele alma ve çözümler üretme konusunda zorluklar oluşturmaya devam etmektedir. Hükümetler ve uluslararası kuruluşlar, vatansız kişilere yardımcı olmak ve vatansızlığın nedenlerini ele almak için nitelikli verilere ihtiyaç duyar ve doğru istatistikler, vatansız insanların yaşamlarının iyileştirilmesinde ve vatansızlığın sona erdirilmesinde ayrılmaz bir rol oynar.⁶⁶ Söz konusu rakamların hem güvenilir verileri yansıtmaması hem de giderek arttığı gerçeği bir an önce yüzleşilmesi ve tedbir alınması gereken endişe verici bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶⁷

İzah edilen hukuki ve fiili sonuçlar göz önünde bulundurulduğunda, devletlerin öncelikle vatandaşlıktan yoksun bırakma kararlarının arka planında yatan savaş, iç çatışmalar, uluslararası terörizm nedenlerini derinlemesine irdeleyerek köktenci çözümler üretmesi gerektiği ifade edilmelidir. Dolayısıyla devletlerin bir *“kısır döngü doğurarak radikalleşmeyi artırıp artırmadığı”* sorusuna odaklanması ve *“sorunlara nasıl daha iyi hitap edileceğini”* araştırmaları gerekmektedir.⁶⁸

Ayrıca, ülkelerin politikalar geliştirirken demokratik bir ideal olarak “yurttaşlık fikrinin korunması”na riayet etmeleri önem arz etmektedir. Kendi ülke vatandaşlarını adaletsiz koşullarda bir “güvenlik merceği” aracılığıyla yeniden inşa etmeye çalışmak, dışlanmayı teşvik edebilir, vatansızlığı genişletebilir, devlete olan güvensizliği artırabilir, göçmen veya diğer yabancıların siyasi ve sivil entegrasyonunu engelleyebilir ve sonuçta vatandaşlığı zayıflatabilir. Vatandaşlık bağı zayıflayan devletler ise, demokratik kurumlarını, sistemlerini, süreçlerini ve

⁶⁶ **Nahmias, Petra**, BMMYK Blogs, “Better statistics to help end statelessness”, 21 Ocak 2020, <<https://www.unhcr.org/blogs/better-statistics-to-help-end-statelessness/>> s.e.t. 30.04.2022.

⁶⁷ **European Network on Statelessness**, Basın Bülteni, “What happens to people with no nationality in a public health crisis?”, 1 Nisan 2020, <https://www.statelessness.eu/resources/what-happens-people-no-nationality-public-health-crisis?mc_cid=9467b42269&mc_eid=e49b4558ed>, s.e.t. 30.05.2022.

⁶⁸ **Rumyana V. Ark** (2018) Incitement to Terrorism - Treating the Symptoms or Addressing the Causal Malady?, 1. Baskı, Lahey, ICCT Yayınları, s. 1.

ilkelerini aşındırarak adeta terör örgütlerinin ekmeğine yağ sürmektedir. Dolayısıyla, salt güvenlik amaçlı vatandaşlıktan keyfi yoksun bırakmaların yoğunlaşmasıyla birlikte vatandaşlık haklarının ‘kırılgan’ hale gelip gelmediği, devletlerce dikkate alınması gereken bir soru olarak değerlendirilmektedir.⁶⁹

C. SOSYOLOJİK AÇIDAN VATANSIZLIK VE SONUÇLARI

Ulus-devletin “homojenlik” miti ile küresel dünyanın yeni göç hareketleri arasındaki “gerilim” politika oluşturma sürecine de yansımakta ve toplumsal alanda farklı sorunları görünür kılmaktadır.⁷⁰ Bu sorun alanlarından biri de vatandaşlıktan yoksun bırakmanın toplumsal hayattaki olumsuz sonuçlarıdır. Bir kişinin vatansız olması ve/veya vatandaşlığının sona erdirilmesi, tam manasıyla “toplumun dışına itilmesi ve toplumsal yalnızlığa terkedilmesi” anlamını taşıdığından vatandaşlıktan yoksun bırakmanın ve vatansızlığın hukuki ve fiili sonuçlarının yanı sıra özellikle “uzun vadede istenmeyen” bir takım toplumsal ve sosyolojik sonuçları olabilecektir.⁷¹

Arendt, bir topluluğa ait olamamanın bir birey ya da topluluk için ne anlama geldiğini, insan haklarının ve ulus devlet formasyonlarının çelişkilerine atıfta bulunarak, “yurdun/evin ve siyasi statünün yitirilmesi” ve “beşeriyetten tamamen çıkarılmakla özdeş” olduğu üzerinden açıklamaktadır. Arendt; mülteci, azınlık ya da uyruksuz olarak nitelenmiş bir kişinin, kendisini üyeliğe kabul edecek bir devlet bul(a)madığı durumu, hiçbiri kendisine ikamet edeceği bir yer sunmaya gönüllü olmayan ülkeler arasında sıkışmış kalmış bir biçimde belirsizliğini koruduğu sürece, “yersiz-yurtsuz” kalacağı şekilde ifade etmektedir. Ona göre bu kişiler “Anayurtlarından ayrıldıklarında artık yurtsuzdular; devletlerini bıraktıklarında artık devletsizdiler; insan haklarından yoksun bırakıldıklarında artık haksızdılar, yeryüzünün posasıydılar.”⁷² Arendt ayrıca, mülteciliğin kitlesel bir görünüm alma-

⁶⁹ Trimbach/Reiz, s. 1.

⁷⁰ Özer, Yeşim (2015) Uluslararası Göç ve Yabancı Düşmanlığı, İstanbul, Derin Yayınları, s. 58.

⁷¹ Yazar, s. 147.

⁷² Arendt, Hannah (1998) Totalitarizmin Kaynakları-2 Emperyalizm, (Çeviren: Şener, B. Sina), 6. Baskı, İstanbul, İletişim Yayıncılık, s. 256.

şıyla beraber ulus devletlerin durumu sorunsallaştırma biçiminin kişilerin uyumsuz bırakılması ve/veya göç eden insanların sınır dışı edileceği olduğunu belirtmektedir. Arendt'in bu bakış açısıyla, vatansızlığın önündeki engelleri kaldırmak için ulus devlet sorgulaması yapılmasında yarar görülmektedir.⁷³

Vatansız olmak, toplumsal hayatta başlı başına bir sorun alanıdır. Du Bois bu sorun alanına; *“Bir problem olmak nasıl bir his?”* sorusuyla yaklaşır. Siyahilerin, vatansız kişilerin ve daha birçok toplumun dışına itilmiş kişinin içinde bulunduğu bu güvensiz evren bir başka soruyu da beraberinde getirir: *“Tanrı beni kendi evimde neden bir parya ve bir yabancı olarak yarattı?”*⁷⁴ Bu sorular vatansızlığın olumsuz sonuçları da dikkate alınarak sorgulanmasını beraberinde getirmelidir.

Bir başka kritik soruyu da Zygmunt Bauman sormaktadır: *“Bir kez nezhur olduğunuzda, yeni gelen olmaktan tam anlamıyla kurtulabilir misiniz?”* Bir yabancı için bir kere hareketli hale gelip her nereye gidecek olursa olsun, doğal habitatından koparıldığı için, artık yüzde yüz uyumlu olacağı hiçbir yer yoktur.⁷⁵ Yazar modern çağda kitlesel göçlerin “ihtiyaç dışı insanlar” üreten fabrikalar gibi etki gösterdiğini kabul ederek, yaşanan krizi insanlığın krizi olarak ele almaktadır. Bu “ihtiyaç dışı insanlar”ın ya yurtlarından kovularak ya da siyasi nedenlerle kabul görmeyerek evlerinden uzakta sığınacak bir yer veya daha umut vadeden bir hayat bir iş için yola çıkmak zorunda kaldıkları hatırdatutulmalıdır.⁷⁶ Ayrıca, vatansızların kabullenmesi gereken daha ağır bir bedeldir: *“Kişi kendini her yerde evinde hissetmeye başlayabilir; fakat kişinin ödemesi gereken bedel, artık hiçbir yerin kendisi için gerçekten ve tam anlamıyla yuva olamayacağını kabullenmektir.”*⁷⁷

⁷³ **TİHEK** (2022) Sığınmacılar ve Düzensiz Göçmenlere Yönelik Geri İtme Eylemlerinin İnsan Hakları Perspektifinden Değerlendirilmesi Raporu, Ankara, TİHEK Yayınları, s. 20.

⁷⁴ **Du Bois, W. E. Burghardt** (2021) “Siyahi İnsanların Savaşları”: Ünsaldı, Levent (Derleyen), Yabancı: Bir İlişki Biçimi Olarak Ötekilik, 2. Baskı, Ankara, Heretik Yayıncılık, s. 41.

⁷⁵ **Bauman**, s. 17.

⁷⁶ **Evans, Brad/Bauman, Zygmunt**, The New York Times, “The Refugee Crisis is Humanity’s Crisis”, 2 Mayıs 2016, <<https://www.nytimes.com/2016/05/02/opinion/the-refugee-crisis-is-humanitys-crisis.html>> s.e.t. 30.04.2022.

⁷⁷ **Bauman**, s. 22.

Howard insanın temel niteliğinin, onun bu dünyaya ait olması, yani önünde hareket ettiği, sorumlu olduğu ve böylece sayesinde “ben” olduğu kişi haline geldiği başkalarıyla “yaşama hakkı” olduğunu ifade etmekte, insanı “hak sahibi olma hakkı” tanınan ve “benzersiz ve yeri doldurulamaz bir birey” olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda yerli, yabancı, vatandaş ve/veya vatansız ayrımı olmaksızın her kişi sırf insan olmasından ötürü değerlidir ve insan haklarının merkezinde de bu yatar. Vatandaş olmayan bir kişinin vatandaşlık talebi, aynı zamanda siyasal veya kamusal alana dâhil olma, yani “insana yakışan bir hayat sürme” veya “insani kalma talebi” olarak değerlendirilebilecektir. Dolayısıyla kişilerin vatansızlığın siyasal, sosyolojik vb. olumsuz sonuçlarından kaçınma arzusu ve vatandaşlık talebi bir bakıma, “ad-olmayan ad olmaktan” kurtulma ve “kendi adına kavuşma talebi”dir.⁷⁸

Bir ülkenin vatandaşı olmadan o ülkede mukim olarak bulunan kişilerin vatandaşlık talebi, aynı zamanda buldukları ülke vatandaşları ile bir bağ kurma açısından ele alındığında en güçlü “entegrasyon aracı”dır. Bu nedenle, vatandaşlık talebi veya sorununu, yabancı kişilerin “haysiyet sahibi bir insan” olarak yaşayabileceği “varoluşsal etik bir düzlem” üzerinden de değerlendirmek gerekmektedir. Bu bağlamda Ranciere, vatandaşlık konusundaki literatüre katkısını “*üreyenler, kentlin simgesel oluşumunda bir taraf olarak sayılmadan sadece yaşayan ve üreyenler*” anlamına gelen “*proletarii*” kavramı üzerinden sunmaktadır. Bu kavram üzerinden bakıldığında vatandaşlık talebi, kim olduğunun bir önemi olmayanların “özneleşme talebi” şeklinde okunabilir. Dolayısıyla sosyolojik olarak vatansızlık “nesneleşme” sürecinin toplumsal hayattaki bir tezahürü olacaktır.⁷⁹

Ulus-devletin sınırlarının “kutsallığı” ve bu sınırların dışından gelecek “tehditleri” önlemeye odaklanan devlet yönetimi ve genel olarak “kamu”yu vatandaşlarla sınırlayan ve gün geçtikçe daha fazla bireyi devlet karşısında “gö-

⁷⁸ **Howard, Katherine** (2017) “The ‘Right to Have Rights’ 65 Years Later: Justice Beyond Humanitarianism, Politics Beyond Sovereignty”, *The Journal of Global Justice Theory Practice Rhetoric*, C: 12, S: 1, s. 92.

⁷⁹ **Ranciere, Jacques** (2007) *Siyasalın Kıyısında*, (Çev. Aziz Ufuk Kılıç), 1. Basım, İstanbul, Metis Yayıncılık, s. 75.

rünmez” kılan geleneksel kamu yönetimi bakış açısı, doğal olarak uluslararası göçmenleri de “vatandaş olmayan”, “öteki” ve “yabancı” olarak nitelendirmektedir. Bu bakış açısına göre ulus-devletler; hem diğer halklar karşısında kendi halkının “homojenliğini” korumalı hem de “dışarıdan” yani “kendi halkından olmayanlardan” gelecek tehlikelere karşı hazırlıklı olmalıdır.⁸⁰

Bulunduğu yerde kabul görmemiş ve ayrıldığı yere de dönemeyecek olan kişi bir bakıma, bulunduğu toplumun “meşru bir üyesi olmayan” kişisidir. İçinde yaşadığı topluma yabancı olan, oraya ait olmayan veya ait olamayacak özellikler getiren kişi yani yabancı, Simmel’e göre “uzaktaki” değil, “içimizdeki öteki”dir. Ona göre “yabancı”, terimin anlaşılmalı anlamı dışında, bugün gelen ve yarın giden “gezgin” değil, “bugün gelen ve yarın kalan” insandır. Deyim yerindeyse yabancı, daha fazla ilerleyemediği halde gitme özgürlüğünden de tam olarak kurtulamamış potansiyel bir gezgindir. Yabancı kategorisine dâhil vatansızların durumu ve vatansızlığın sosyolojik sonuçları da bu bakış açısıyla değerlendirilmelidir.⁸¹

Schütz’e göreyse yabancı, yaklaşmaya çalıştığı grubun onu “kalıcı olarak kabul etmesi” ya da en azından ona “tahammül etmesi” için çabalayan, zamanımızın ve uygarlığımızın yetişkin bir bireyini ifade etmektedir. Esasen, “tahammül” vatandaşlığın kazanılmasıyla büyük oranda ortadan kalkacak bir süreç olup, aynı zamanda üst perdeden bir kavram olduğu için eşitlikçi bir bakış açısından da oldukça uzaktır. Yazarın bu kavramı tercih etmesinde ise yabancı gelmediği toplumla aynı deneyimlere sahip olmamasına bağlı olarak yaşanan “kriz süreci” temel etkindir. “Her zamanki gibi düşünme” varsayımına sekte vuran bu kriz “alışkanlığın akışını yarıda kesen ve bilinç ve pratiğin koşullarını değiştiren” bir süreçtir ve sonuçları dikkate alındığında bu krizin aşılmasında bize göre insan haklarının önemli bir yeri olduğu ifade edilmelidir.⁸²

⁸⁰ Özer, Önsöz.

⁸¹ Simmel, Georg (2021) “Yabancı”: Ünsaldı, Levent (Derleyen), Yabancı: Bir İlişki Biçimi Olarak Ötekilik, 2. Baskı, Ankara, Heretik Yayıncılık, s. 27.

⁸² Schütz, Alfred (2021) “Yabancı: Bir Sosyal Psikoloji Makalesi”: Ünsaldı, Levent (Derleyen), Yabancı: Bir İlişki Biçimi Olarak Ötekilik, 2. Baskı, Ankara, Heretik Yayıncılık, s. 35-40.

Schütz'ün düşüncelerinden ilerleyecek olursak, yabancı, özünde yaklaşılmaya çalıştığı grubun üyeleri için “*sorgulanamaz görünen hemen her şeyi sorgulamak zorunda bırakan biri*” konumundadır. Bu bağlamda yabancı ana vatanından kopup geldikleri toplum için yeni bir sorgulama alanı doğurmuştur. Bu sorgulama alanının sona ermesi noktasında en güçlü aracın insan hakları perspektifiyle vatandaşlık statüsünün tanınması olduğu ifade edilebilir. Peki, bu statü tek başına Schütz'ün ifade ettiği kriz sürecini nihayete erdirmeye yeter mi? Bu soruya tek başına evet cevabını vermek zordur. Vatandaşlık statüsüne eşlik edecek birçok faktör bulunmaktadır. Bunların başında toplumsal uyum ve entegrasyon zikredilebilir. Toplumsal uyum, vatansızların da geçirmek zorunda olduğu bir süreçtir. Kültürel, sosyal vb. farklı alanlarda yaşanan bu sorgulama alanı eğer başarılı olursa, dünya halihazırdaki vatansızlar için yeni bir dünyaya dönüşecek, yeni vatanları onlar için tartışma götürmez bir yaşam tarzı, bir sığınak ve koruma alanı haline gelecektir.⁸³

IV. VATANDAŞLIKTAN YOKSUN BIRAKMADA GÖZETİLMESİ GEREKEN İLKELER

Her devletin vatandaşlık hukuku, temelde aynı olmakla beraber, kendine özgüdür. Hukuki bağın devlet ile vatandaş arasında kurulmasının temel sonuçlarından biri, vatandaşlığın kazanılması ve kaybedilmesi gibi konularda devletin koyacağı ilkelerle belirleyici bir role sahip olmasıdır. Bu bağlamda devletler ayrıntılar üzerinde takdir marjına sahiptir. Diğer taraftan bir insanla devlet arasında kurulacak hukuki ve siyasi ilişki, başka devletleri ve uluslararası toplumu da ilgilendirdiğinden, bu durum devletlere “mutlak bir hareket alanı” doğduğu şeklinde değerlendirilemez. Özellikle devletlerin tasarruf alanları, uluslararası hukuk ve insan hakları çerçevesinde kısıtlanmaktadır. Uluslararası hukuk, devletlerin vatandaşlarının kim olduğuna karar verme hakkının mutlak olmadığını; vatandaşlık verilmesi ve vatandaşlıktan yoksun bırakılmasında insan hakları yükümlülüklerine uyulması gerektiğinin altını çizmektedir.⁸⁴

⁸³ Schütz, s. 41.

⁸⁴ BMİHYK, “OHCHR ve Vatandaşlık Hakkı: Vatandaşlık ve İnsan Hakları Hakkında”, t.y., <<https://www.ohchr.org/EN/Issues/Pages/Nationality.aspx>> s.e.t. 30.04.2022.

Her devlet, kendi vatandaşlarını iç mevzuatı çerçevesinde belirleme hakkına sahip olmakla birlikte bu konuda oluşturacağı hukukun diğer devletlerce kabul edilebilmesi için kuralların uygulanabilir olmasına özen göstermelidir. Ayrıca, uluslararası sözleşmeler ve uluslararası hukukun yapılageliş kuralları ile vatandaşlık alanında genel kabul gören hukuki ilkelere uygun hareket edilmesi esastır. Vatandaşlığa ilişkin kurallar oluşturulurken kuralların özünde yer alan 3 temel ilke bilhassa belirtilmelidir:

1. Herkesin vatandaşlık hakkı vardır.
2. Vatansızlıktan kaçınılmalıdır.
3. Kimse keyfi olarak vatandaşlıktan çıkarılmamalıdır.⁸⁵

İnsan haklarının temel özelliklerinden biri “bölünmezliği ve birbiriyle ilişkili” olmasıdır. Bu nedenle insan hakları farklı konuları ihtiva ediyor olsa da bir bütün olarak anlam ifade eder ve birbirinden ayrı düşünülemez. Nitekim 1993 yılında yayınlanan Viyana Deklarasyonu’nda bu husus: “... *Tüm insan hakları; evrensel, bölünmez, birbirine bağımlı ve birbiriyle ilişkilidir. Uluslararası toplum, dünya çapında insan haklarına adil ve eşit bir şekilde yaklaşmalıdır; hepsine aynı derecede önem verilmeli, aynı derecede vurgu yapılmalıdır. ...*” şeklinde ifade edilmiştir.⁸⁶ Benzer durumun aşağıda detaylıca izah edilmeye çalışılacak olan vatandaşlıktan yoksun bırakmada gözetilmesi gereken insan hakları ilkeleri için de söz konusu olduğunu düşünmekteyiz. Söz konusu ilkeler, uluslararası hukuku ve BM Şartı, antlaşma hukuku, uluslararası teamül hukuku, genel hukuk ilkeleri, yargı kararları ve hukuk bilimi, bölgesel ve ulusal hukuk ve uygulama kapsamındaki yasal standartları yansıtmaktadır.⁸⁷

A. KANUNİLİK İLKESİ

Devletlerin vatandaşlık hukukunun kapsamına giren alanlarda takdir marjını daraltan temel ilkelere biri kanunilik ilkesidir. Birçok devlet vatandaşlığın kazanılması, değiştirilmesi, çoklu vatandaşlık, vatandaşlıktan yoksun bırakılma,

⁸⁵ Asar, s. 15.

⁸⁶ **World Conference on Human Rights in Vienna** (1993) Vienna Declaration and Programme of Action, Viyana, 25 Haziran 1993, m.5.

⁸⁷ Aolain, s. 1.

itiraz yolları gibi konularla ilgili tüm detayları meclisleri tarafından çıkarılan bir kanunla düzenleme yoluna gitmektedir. Her bireyin vatandaşlık hakkına sahip olması ve uluslararası hukukun temel ilkeleri doğrultusunda keyfi olarak vatandaşlıktan yoksun bırakılmasının yasaklanması ancak açık ve net bir şekilde ifade edilmiş yasal bir zemin ile mümkündür.⁸⁸

Hukukun üstünlüğü ilkesinin temel unsurlarından biri olan “kanunilik ilkesi”, kanunların açık, anlaşılır ve belirli olması, vatandaşlık hakkı dâhil temel hak ve hürriyetlerin sınırlanması ve sınırlama gerekçelerinin ancak kanunda olması, kanunun da açıkça erişilebilir ve öngörülebilir olması gerektiğini ifade eden temel bir ilkedir. Bu ilke aynı zamanda lehe olan kanunun derhal uygulanmasını ve suçun işlendiği zaman yürürlükte bulunan kanun ile sonradan yürürlüğe giren kanun hükümlerinin farklı olduğu durumlarda failin lehine olan kanun hükmünün uygulanmasını içerir. Bu ilke ayrıca, hukukun genel ilkelerinden ve bilhassa ceza hukukunda kullanılan kıyas yasağını kapsar. Dolayısıyla kanunların genişletici bir biçimde yorumlanarak kıyas yolu ile benzer olaylara uygulanması yasaktır.⁸⁹

İnsan hakları bağlamında değerlendirildiğinde, kurulan vatandaşlık hukuki bağıyla birlikte devlet, statü sahibi kişiye karşı birtakım görev ve yükümlülük üstlenir. Bu yükümlülüklerin başında, statü durumunu kuran, değiştiren veya sona erdiren durumların ayrıntılı bir biçimde hukuken düzenlenmesi gelmektedir. Devletler, kendi egemenlik alanı altında bulunan kişilere özgü yasa/yasalarla, hangi hukuki gerekçelere dayalı olarak kişilere vatandaşlık statüsünün verileceği, hangi hallerde kişilerin vatandaşlıktan yoksun bırakılabileceği gibi hususları detaylı ve ayrıntılı bir biçimde düzenlemekle yükümlüdür. Kısacası devletler, “hukukun öngörülebilirliği” ve “kanunilik ilkesi” bağlamında vatandaşlık kanununu ve ihtiyaç halinde diğer alt düzenlemeleri hayata geçirmekle yükümlüdür. Devletlerin bu yükümlülüğü, milletlerarası sözleşmelere, uluslara-

⁸⁸ **Aygün Eşitli, Ezgi** (2013) “Suçların ve Cezaların Kanuniliği İlkesi”, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, C: 1, S: 4, s. 226.

⁸⁹ **Bozkurt, Enver/Kanat, Selim/Bektaş, Sezercan** (2021) Uluslararası İnsan Hakları Hukuku, 4. Baskı, Ankara, Yetkin Yayınları, s. 230-231.

rası yapılageliş (teamül) kurallarına ve hukukun tanınmış genel ilkelerine⁹⁰ aykırı olmamak kaydıyla, bir takdir alanını da içinde barındırmaktadır. Kısacası devletler, vatandaşlık statüsünün verileceği veya sona erdirileceği durumları, kendi egemenlik alanı çerçevesinde uluslararası insan hakları hukuku kurallarına aykırı olmamak kaydıyla özgürce belirleyebilmektedir.⁹¹

Uluslararası hukuk istisnai durumlarda vatandaşlıktan yoksun bırakmaya izin verirken, bunu sıkı kurallara bağlamıştır. İlk olarak, kanunilik ilkesi bağlamında; vatandaşlıktan yoksun bırakmaya ilişkin yetki ve kriterlerin, yasal kesinliği garanti altına almak için kanunla sağlanan, herkesin erişebileceği, açık, kesin, kapsamlı ve öngörülebilir olması şarttır. Bu sayede vatandaşlıktan yoksun bırakma sonucunu doğurabilecek suçlar ve bu suçlar karşısında uygulanacak müeyyideler önceden bilinecek, kişi özgürlüğünün sınırları çizilecek ve söz konusu sınırların içinde kalan davranışlarda kişi serbestçe hareket edebilecektir. İkinci olarak bu istisnai yetki, geçmişe dönük olarak yürürlüğe girmemeli ve uygulanmamalıdır. “Kanunların geriye yürümemesi” temel bir ilkedir.⁹² Son olarak, vatandaşlıktan yoksun bırakma yetkileri kanunla açıkça belirlenmiş, uygun ve yasal olarak yetkilendirilmiş bir yetkili makam tarafından gerçekleştirilebilir olmalıdır. Bu kriterlerin aynı anda sağlanmaması “kanunilik ilkesinin ihlali” sonucunu doğuracaktır.⁹³

B. KEYFİLİĞİN ÖNLENMESİ: MEŞRU AMAÇ, GEREKLİLİK VE ORANTILILIK

Vatandaşlıktan yoksun bırakmada en temel kriter, şüphesiz “keyfiliğin önlenmesi”dir. İnsan Hakları Konseyi, özellikle ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi veya diğer görüşler, ulusal veya sosyal köken, mülkiyet, doğum veya diğer statüler gibi ayrımcı gerekçelerle, keyfi olarak vatandaşlıktan yoksun bırakmanın, insan hakları ve temel özgürlüklerin ihlali sonucunu doğurduğunu belirtmektedir. Bu durumdan endişe duyduğunu belirten Konsey, devletleri ayrımcı önlem-

⁹⁰ Burada, Uluslararası Adalet Divanı Statüsünün 38’inci maddesine işaret edilmektedir. Bkz. **BM Genel Kurulu** (1945) Uluslararası Adalet Divanı Statüsü, San Francisco, 26 Haziran 1945.

⁹¹ **Nomer, Ergin** (2012) Türk Vatandaşlık Hukuku, 19. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, s. 10.

⁹² **Aygün Eşitli**, s. 225.

⁹³ **Aolain**, s. 11.

ler almaktan ve kişileri, özellikle bu tür önlemler ve mevzuat bir kişiyi vatansız kılıyorsa, keyfi olarak vatandaşlıklarından yoksun bırakacak yasalar çıkarmaktan veya sürdürmekten kaçınmaya davet etmektedir.⁹⁴

Vatandaşlıktan keyfi olarak yoksun bırakmanın örnekleri genel olarak üç başlık altında toplanabilir. Bunlar:

- Genel adli, yasal veya idari bir işlem yoluyla tüm bir etnik grup için vatandaşlığın otomatik olarak geri alınması;
- Bir mahkeme veya bağımsız organ önünde adil yargılanmadan bir kişinin vatandaşlığının geri alınması,
- Ayrımcı gerekçelerle vatandaşlığın kazanılmasının reddedilmesi.⁹⁵

Uluslararası hukuk, belirli durumlarda vatandaşlıktan yoksun bırakmaya izin verirken, bunun iç hukuka uygun olması ve başta orantılılık ilkesi olmak üzere belirli usul ve esaslara ilişkin standartlara uygun olması gerekir. Vatandaşlıktan yoksun bırakmaya yol açan tedbirler, uluslararası hukukla ve özellikle uluslararası insan hakları hukukunun amaçlarıyla uyumlu meşru bir amaca hizmet etmelidir. “Meşru amaca dayanma ilkesi” sayesinde temel hak ve hürriyetlerde kısıtlama veya sınırlamalar içeren uygulamaların gerçekleştirilme amacı belirlenmiş ve keyfi sınırlamalar ve insan hakları ihlalleri önlenmiş olur. Alınacak tedbirin sınırlama amacına ulaşmaya elverişli olması (elverişlilik ilkesi), istenen sonucu elde edebilecek olanlar arasında en az müdahaleci araç olması ve amaç ve aracın dengesi ekseninde korunacak menfaate orantılı olması (orantılılık ilkesi) ve sınırlayıcı tedbirin demokratik toplum düzeni bakımından zorunluluk taşıması (gereklilik ilkesi) keyfiliğin önlenmesi bakımından elzem ilkelere dir.⁹⁶ Bu bağlamda, keyfilik kavramı; adli, idari ve yasama

⁹⁴ **UN Human Rights Council** (2009) Human Rights and Arbitrary Deprivation of Nationality, Tenth Session, Resolution 10/13, Cenevre, 26 Mart 2009, m.2.

⁹⁵ **BMMYK** (2020) Guidelines on Statelessness No. 5: Loss and Deprivation of Nationality under Articles 5-9 of the 1961 Convention on the Reduction of Statelessness, Cenevre, 1 Mayıs 2020, para. 91.

⁹⁶ **Tümay, Murat** (2009) “Restrictions on the Fundamental Rights in the Strasbourg and Turkish Legal Orders”, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C: 17, S: 2, s. 88.

dâhil tüm Devlet eylemleri için geçerlidir. Keyfilik kavramı, yalnızca yasalara aykırı eylemleri değil, daha geniş olarak “uygunsuzluk”, “adaletsizlik” ve “öngörülemezlik” unsurlarını da içerecek şekilde yorumlanabilir.⁹⁷

Vatandaşlıktan yoksun bırakmanın keyfi olarak değerlendirilmemesi için devletin birtakım kurallara uyması gerekmektedir. Bir başka ifadeyle uluslararası hukuk uyarınca gözetilmesi gereken ilkeler bulunmaktadır. Her uyuşmazlığın kendine özgü somut özelliklerine göre değişmekle birlikte, Alibaba'nın (2021) görüşlerinden derlenen ve aşağıda sıralanan bu ilke veya kurallara aykırı tüm aksi durumlarda, vatandaşlıktan yoksun bırakmanın “keyfi” olarak nitelendirileceği kabul edilmektedir:

- Vatandaşlıktan yoksun bırakmanın ilgili iç hukukla uyumlu olması gerekmektedir.
- Uluslararası insan hakları hukukunun belli başlı maddi ve usule ilişkin standartlarına uygun olmalıdır.
- Kanunilik ilkesinin yanı sıra ölçülülük, gerekli sürecin izlenmesi gibi ilkelere uyulmalıdır.
- Ayrımcılık yasağı veya eşitlik ilkesi bağlamında, vatandaşlıktan yoksun bırakma hükümlerine dayalı olarak gerçekleştirilen idari işlemin ayrımcı nitelikte olmaması gerekmektedir.
- Gereklilik ve orantılılık ilkeleri bağlamındaysa, istenilen sonuca ulaşmada alınabilecek önlemlerden en az müdahaleci olanın tercih edilmesi ve korunan menfaat ile orantılı olması gerekmektedir. Bir başka ifadeyle vatandaşlıktan yoksun bırakmaya son çare olarak başvurulmalıdır.
- Vatandaşlıktan yoksun bırakma kararının yazılı olması ve gerekçelendirilmesi gerekmektedir.
- Vatandaşlıktan yoksun bırakmanın etkili bir idari ya da yargısal denetime açık olması gerekmektedir.

⁹⁷ UN Secretary-General (2009) Human Rights and Arbitrary Deprivation of Nationality: Report of the Secretary-General, Cenevre, 14 Aralık 2009, para. 25.

- Vatandaşlıktan yoksun bırakmaya ilişkin düzenlemenin geriye yürür nitelikte olmaması gerekmektedir.
- Vatandaşlıktan yoksun bırakma nedenlerinin geniş yorumlanmaması gerekmektedir.
- Yeni bir yoksun bırakma nedeni öngörülürken, hâlihazırda başlamış bir davranıştan dolayı vatandaşlığın kaybını önlemek adına “makul bir geçiş hükmünün düzenlenmesi” gerekmektedir.
- Vatandaşlık kazanımına ilişkin bir düzenlemenin geriye etkili şekilde yürürlükten kaldırılmaması gerekmektedir.
- Bazı davranış veya gerçeklerden hareketle, bir kimsenin vatandaşlık kazanıp kazanmadığının ya da vatandaşlığının geri alınıp alınmadığının belirlenmesi sürecinde, bahse konu davranış ve gerçeklerin ortaya çıktığı anda yürürlükte olan kanun hükümlerinin dikkate alınması gerekmektedir.
- Vatandaşlıktan yoksun bırakmaya ilişkin hükümlerin öngörülebilir olması gerekmektedir.⁹⁸

BM Genel Sekreterliğinin vatansızlık sorununa ilişkin hazırladığı raporda, sonradan vatandaşlık kazananların ancak beş sebeple vatandaşlık haklarından yoksun bırakılmalarının hukuka uygun kabul edilebileceği öngörülmüştür. Aksi durumun keyfi sayılacağı bu durumları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Vatandaşın ulusu ve ülkesi ile arasındaki bağın koptuğunu gösteren koşullar altında yurtdışında uzun süreli ikamet,
2. Bir yabancı ülkede, genellikle o yabancı ülkenin vatandaşlarına mahsus kabul edilen belirli faaliyetlere katılım,
3. Ülkenin vatandaşlığını kazanırken hile yapmak,
4. Özellikle ülkenin vatandaşlığını kazandıktan sonra belirli bir süre içinde cezai mahkûmiyet şeklinde kendini gösteren iyi karakter eksikliği;

⁹⁸ **Alibaba**, s. 42.

5. Özellikle ülkesi savaş halindeyken ülkesine karşı sadakatsiz (vatana bağlılıkla bağdaşmayan) eylemler veya tutumlar sergilemek.⁹⁹

Hile yoluyla vatandaşlığın kazanılması konusunda Avrupa Birliği Adalet Divanının (ABAD) Rottmann kararı örnek verilebilir. Doğuştan Avusturya vatandaşı olan Dr. Rottmann mesleğinin icrası sırasında ağırlaştırılmış dolandırıcılık suçunu işledikten sonra, Almanya'ya gitmiş ve Alman vatandaşlığını alabilmek için başvuruda bulunmuştur. Alman vatandaşlığını kazanınca, Avusturya vatandaşlığını da kanun gereği kaybetmiştir. Avusturya makamlarından Dr. Rottmann hakkındaki tutuklama kararı olduğu öğrenen Alman makamları, vatandaşlığın hileli olarak kazanıldığı gerekçesiyle Alman vatandaşlığını iptal etmek istemiştir. Ancak bu kararın kişiyi vatansız bırakma etkisi olduğundan davaya bakan mahkeme, Dr. Rottmann'ın vatansız kalmasının Birlik vatandaşlığını da kaybetmesine yol açacağı düşüncesiyle konunun AB hukuku kapsamına girip girmediğini öğrenmek için ABAD'a başvurmuştur. ABAD, bir üye ülkenin kişiyi vatandaşlıktan yoksun bırakma kararının, AB vatandaşlığı statüsünün ve buna bağlı hakların kaybı anlamına da gelmesi nedeniyle, AB hukuku kapsamına girdiğine karar vermiştir. ABAD söz konusu kararında, bir üye ülkenin verilen vatandaşlığı aldatılma nedeniyle geri çekmesinin, bunun sonucunda ilgili kişi hem Birlik hem üye ülke vatandaşlığını kaybetse bile, kanuna uygun olduğuna hükmetmiştir. Bununla birlikte, bu tür bir kararın, orantılılık ilkesine uygun olması gerekliliğinden hareketle kişiye menşe üye ülkede vatandaşlığını geri kazanabilmesi için makul bir süre tanınması gerektiğine hükmetmiştir.¹⁰⁰ Söz konusu ABAD kararının BM Genel Sekreterliğinin yaklaşımıyla uygun olduğu belirtilebilir. Bununla birlikte kişiye menşe üye ülkede vatandaşlığını geri kazanabilmesi için makul bir süre tanınması, vatandaşlıktan yoksun bırakmanın olumsuz sonuçlarının önlenmesine yönelik hassasiyetin varlığını göstermektedir. Bu yönüyle kararın insan haklarıyla uyumlu olduğu belirtilmelidir.

⁹⁹ UN Secretary-General (1952) The Problem of Statelessness: Consolidated Report by the Secretary-General, Nationality Including Statelessness, Cenevre, 26 Mayıs 1952, s. 151.

¹⁰⁰ Rottmann v. Freistaat Bayern Başvurusu, ABAD, Başvuru No: C-135/08 [2010] ECR I-01449, K.T. 02.03.2010, para. 41-45.

Vatandaşlıktan keyfi olarak yoksun bırakma yasağının asgari içeriğinin, vatandaşlığın geri alınmasının kanunla öngörülenlere uygun olması; meşru bir amaca ulaşmanın en az müdahaleci yolu olması ve uygun bir sürecin izlenmesi olduğu Genel Sekreterin insan hakları ve keyfi vatandaşlıktan yoksun bırakmaya ilişkin 2009 Raporunda da yer almıştır. Yaptırım veya cezanın uygulanması, sınır dışı etmeyi kolaylaştırmak veya girişe engel olmak, adaleti uygulama görev ve sorumluluğunu başka bir devlete ihraç etmek, vatandaşlıktan yoksun bırakma için meşru amaçlar oluşturmaz.¹⁰¹

Vatandaşlığı keyfi olarak reddinin ve/veya mevcut vatandaşlığı keyfi olarak sona erdirilmesinin belli şartlarda özel hayatı etkileyerek AİHS kapsamında sorun doğurabileceği belirtilmişti. AİHM, böyle bir müdahalenin keyfi olup olmadığını ve AİHS kapsamında özel hayata saygı hakkını ihlal edip etmediğini belirlemek için *Ramadan v. Malta*¹⁰² ve *K2 v. Birleşik Krallık*¹⁰³ kararıyla iki ayrı hususun ele alınması gerektiği kanaatini paylaşmıştır. Bunlar; orantılılıktan daha katı bir standart şeklinde dikkate alınarak vatandaşlığı kaldırma kararının “keyfi” olup olmadığı ve başvuru için bunun “sonuçlarının” ne olduğudur. Bu bağlamda devlet, kişinin haklarını sınırlayan tedbirlerin ne tür orantısız sonuçlar doğurabileceğini araştırma ve kişinin hak ve özgürlüklerinden etkili şekilde istifade etmesini temin etme görevini göz önünde bulundurmakla yükümlüdür. Örneğin; *Hoti v. Hırvatistan* kararıyla AİHM, vatansız bir göçmenin ikamet durumunun yıllarca düzenlenmeyerek kişinin “güvensiz” bir halde bırakılması davasında ihlal kararı vermiştir.¹⁰⁴

Bir temel hakkın kullanılmasını son derece zorlaştıran yahut imkânsız hale getiren sınırlamalar keyfiliği de beraberinde getirir. Keyfiliğin önlenmesi hususunda temel ilkelerden biri olan “hakkın özü”, dokunulduğunda söz konusu temel hak ve özgürlüğü anlamsız kılan asli çekirdeği ifade etmektedir. Bu yö-

¹⁰¹ **UN Secretary-General** (2009) Human Rights and Arbitrary Deprivation of Nationality: Report of the Secretary-General, Cenevre, 14 Aralık 2009, para. 25.

¹⁰² **Ramadan v. Malta Başvurusu**, AİHM, Başvuru No: 76136/12, K.T. 17.10.2016, para. 85-89.

¹⁰³ **K2 v. Birleşik Krallık Başvurusu**, AİHM, Başvuru No: 42387/13, K.T. 7.2.2017, para. 49-50.

¹⁰⁴ **Hoti v. Hırvatistan Başvurusu**, AİHM, Başvuru No: 63311/14, K.T. 26.7.2018, para. 122-126.

nüyle her temel hak açısından kişiye dokunulmaz asgari bir alan güvencesi sağlamaktadır.¹⁰⁵ Bu konuda AİHM'nin Anglikan Kilisesi dışında evlenmek isteyen mültecilerin bunun için izin almalarının gerektiği bir davada, Birleşik Krallık mevzuatının evlilik hakkını hakkın özüne dokunacak şekilde sınırlandırdığı kanaatine ulaşması örnek verilebilir.¹⁰⁶

Son olarak gerek AİHM gerekse yerel mahkemeler, vatandaşlıktan yoksun bırakma konusunda kararını, her davanın somut koşullarına göre değerlendirecektir. Bu değerlendirmede; alınan kararın keyfi olup olmadığı, başvuru için bunun sonuçlarının ne olduğu, kararın kanuni dayanağının olup olmadığı, meşru bir amaç taşıyıp taşımadığı ve amaca ulaşmanın en az müdahaleci yolunun kullanılıp kullanılmadığı, kararın ayrımcılık saikiyle alınıp alınmadığı, kararın korunan menfaat ile orantılı olup olmadığı ve karara son çare olarak başvurulup başvurulmadığı gibi hususlar detaylıca ele alınacaktır. Bu kısımda değinildiği üzere tüm bu değerlendirme başlıklarının “keyfilikğin önlenmesi” amacına hizmet ettiğini belirtmek yanlış olmayacaktır.

C. AYRIMCILIK YASAĞI VE EŞİTLİK İLKESİ

İnsan hakları, vatandaşlık veya göçmenlik statüsüne bakılmaksızın herkes için geçerli normları ihtiva etmektedir.¹⁰⁷ Nitekim insan hakları, kişilerin sırf insan olmaları hasebiyle, doğuştan¹⁰⁸ sahip olduğu, vazgeçilmez ve devredilmez haklardır. Uluslararası insan hakları hukuku da; cinsiyet, ırk, renk, dil, din, felsefi veya siyasi görüş, ulusal veya etnik/sosyal köken, ulusal bir azınlığa mensup olma, mülkiyet, doğum veya başkaca bir statüye dayalı (vatandaşlık ve yabancı-

¹⁰⁵ **Serap Tortuk Başvurusu**, AYM, B. No: 2013/9660, Karar T. 21/1/2015, para. 47.

¹⁰⁶ **O'Donoghue ve Diğerleri v. Birleşik Krallık Başvurusu**, AİHM, Başvuru No: 34848/07, K.T. 14.12.2010, para. 5-37.

¹⁰⁷ **Human Rights Committee**, General Comment No.15 (The Position of Aliens under the Covenant), 11 April 1986, m.1.

¹⁰⁸ Vatandaşlıktan yoksun bırakma insanların doğuştan sahip olduğu temel haklara erişmesine engel olmaktadır. Bu nedenle vatandaşlık gibi doğumla veya sonradan elde edilen bir statünün, yoksun bırakmayla insan haklarına erişimi engellemesi bir sorun alanı olarak varlığını korumaktadır.

lık dâhil) ayrımcılığı net bir biçimde yasaklamaktadır. Dolayısıyla, insan haklarının merkezinde yer alan ayrımcılık yasağı ve eşitlik ilkesi, vatandaşlıktan yoksun bırakılan veya vatansız kişiler için de geçerlidir. Bu bağlamda; ayrımcılık yasağı ve eşitlik ilkesinin ne anlam ifade ettiği ve vatandaşlıktan yoksun bırakmadaki karşılığı önem arz eden bir konudur.

Genel olarak ayrımcılık; objektif ve makul bir neden olmaksızın, aynı durumdaki kişilere farklı muamelede bulunmak şeklinde tanımlanmaktadır.¹⁰⁹ Eşitlik ise, herhangi bir nesnel ve makul dayanağı olmaksızın aynı durumdaki bireylere farklı muamelede bulunulmamasına ilişkin bir gerekliliği ifade etmektedir.¹¹⁰ Bazen yan yana bazen de aynı şeyi ifade etmek üzere kullanılabilen ayrımcılık yasağı ve eşitlik ilkesi, uluslararası hukukun en üstünde yer alan temel hukuk normu olarak kabul edilmektedir. İnsan haklarına ilişkin uluslararası sözleşmelerin ayrılmaz parçası olan eşitlik ilkesi, başlı başına bir hak olmanın yanı sıra diğer insan hak ve özgürlüklerinden yararlanılmasına hâkim, temel bir ilke olarak kabul edilmektedir.¹¹¹

Uluslararası insan hakları ve mülteci hukukunun yanı sıra vatansızlığa ilişkin belgeler göz önünde bulundurulduğunda, Taraf Devletler, ayrımcılık temeline dayalı olarak kişileri keyfi bir biçimde vatandaşlıktan yoksun bırakmamalı ve ayrımcı önlemler (özellikle mevzuat ve alınan önlemler bir kişiyi vatansız kılıyorsa) almaktan kaçınmalıdır.¹¹² İHEB’de ayrımcılık yasağını konu edinen, ister bağımsız memleket uyruğu ister vesayet altında bulunan, gayri muhtar veya sair bir egemenlik kayıtlamasına tabi ülke uyruğu olsun, bir şahıs hakkında, uyruğu bulunduğu memleket veya ülkenin siyasi, hukuki veya milletlerarası statüsü bakımından hiçbir ayrımcılık gözetilmeyeceği hüküm altına alınmıştır.¹¹³

¹⁰⁹ **Willis v. Birleşik Krallık Başvurusu**, AİHM, Başvuru No: 36042/97, K.T. 11.6.2002, para. 48; **Okpisz v. Almanya Başvurusu**, AİHM, Başvuru No: 59140/00, K.T. 15 Şubat 2006, para. 33.

¹¹⁰ **Aziz Turhan Başvurusu**, Anayasa Mahkemesi (AYM), Başvuru No: 2012/1269, K.T. 8.5.2014, para. 38.

¹¹¹ **Tuğba Arslan Başvurusu**, AYM, Başvuru No: 2014/256, K.T. 25.6.2014, para 107.

¹¹² **UN Human Rights Council** (2009) Human Rights and Arbitrary Deprivation of Nationality, Tenth Session, Resolution 10/13, Cenevre, 26 Mart 2009, m.4.

¹¹³ **BM**, İHEB, m.2.

Din, dil, ırk, cinsiyet, milliyet, etnik köken veya kimliğimizi oluşturan diğer tüm özelliklere dayalı olarak bir kişinin vatandaşlıktan yoksun bırakılması insan hakları ihlalidir. Bilhassa, ırk ve etnik kökene dayalı ayrımcılığın söz konusu olduğu durumlarda AİHM, devletlerin önemli gerekçeleri olduğu yönündeki savları dikkate almaktan uzaklaşıp taraf devletlerin takdir yetkisini ortadan kaldıran bir yaklaşım benimsemektedir.¹¹⁴ AİHM'e göre ırk veya etnik köken temeline ayrımcılıkla ilgili davalarda nesnel ve makul nedenin varlığının mümkün olduğunca kapsamlı incelenmesi gerekmektedir.¹¹⁵ Mahkeme, münhasıran veya belirleyici ölçüde bir kişinin etnik kökenine dayanan herhangi bir muamele farklılığının, çoğulculuk ve farklı kültürlerle saygı ilkeleri üzerine inşa edilmiş çağdaş demokratik bir toplumda nesnel olarak haklı gösterilemeyeceği kanaatinde.¹¹⁶

Devletler, etnik veya dini azınlıklar gibi belirli gruplara mensup kişilerin vatandaşlıktan yoksun bırakılmamasını ve vatandaşlıktan yoksun bırakılmayı içeren yasa, politika ve uygulamalardan orantısız bir şekilde etkilenmemesini sağlamak için gerekli tüm tedbirleri alarak ayrımcılık yasağı ve eşitlik ilkesine uygun hareket etmelidir.¹¹⁷ Bu konuda iki AİHM kararını zikretmekte yarar görülmektedir. AİHM nezdinde zikredilmesi gereken ilk karar olan *Hoti v. Hırvatistan* kararına konu olayda; eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasından sonra, 1991 yılında Hırvatistan'da etnik olmayan Hırvatlar için ikamet ve akabinde vatandaşlık statüsünü düzenlemeye yönelik prosedürler uygulamaya konulmuş, ancak bu idari prosedürler; yeterli kamu bilgisi olmaması, geçmişte ikamet ettiklerine ilişkin belgelere ilişkin gereklilikler gibi ağır idari yükleri karşılayamamaları ve yüksek başvuru ücretlerini ödeyememeleri gibi nedenlerle belirli kişiler için etkisiz kalmıştır. Mahkeme tarafından bilhassa birçoğu Hırvat veya eski SSCB'nin halefi başka bir devletin vatandaşlığını

¹¹⁴ **Karan, Ulaş** (2015) "Bireysel Başvuru Kararlarında Ayrımcılık Yasağı ve Eşitlik İlkesi", C: 31, S: 1, *Anayasa Yargısı Dergisi*, s. 258.

¹¹⁵ **D. H. ve Diğerleri v. Çek Cumhuriyeti Başvurusu**, AİHM, Başvuru No: 57325/00, K.T. 13.11.2007, para. 196.

¹¹⁶ **Timishev v. Russia Başvurusu**, AİHM, Başvuru No: 55762/00, K.T. 13.12.2005, para. 58.

¹¹⁷ **Karan**, s. 243.

almaktan dışlanarak vatansız kalan kişiler için açık bir insan hakları ihlali tespit edilmiştir.¹¹⁸

AİHM nezdinde zikredilmesi gereken bir diğer önemli kararsa, *D. H. ve diğerleri v. Çek Cumhuriyeti* davasıdır. Söz konusu davada; Çek Cumhuriyeti'nin Ostrava şehrinde yaşayan 18 Çingene (Roman) asıllı vatandaşı, öğrenme güçlüğü olduğu gerekçesiyle psikolojik bir teste tabi tutularak “özel okul” olarak anılan okullarda diğer okullara göre oldukça geri bir müfredat ile eğitim görmeye zorlanmışlardır. Taraf devlet bu davada Çingene/Roman çocuklara uygulanan ve “özel okullara” kaydedilmelerine yol açan testin nesnel ve makul bir gerekçeye dayandığını gösterememiş ve ayrımcılık yasağıyla birlikte eğitim hakkının ihlal edildiğine karar verilmiştir.¹¹⁹

Görülebileceği üzere devletler, ayrımcı gerekçelerle kişileri vatandaşlıktan yoksun bırakan yasa ve uygulamaları ortadan kaldırmakla yükümlüdür. Bununla birlikte, dünya genelinde vatansızların sayısının her geçen yıl arttığı dikkate alınırse ayrımcılık yasağı ve eşitlik ilkesine tam manasıyla riayet edilmediğinin de altı çizilmelidir. BMMYK'nın bir araştırmasına göre; etnik köken, ırk, din, yaş, cinsiyet, engellilik, dil ve benzeri temellere dayalı ayrımcılık şu anda 80'den fazla ülkenin vatandaşlık yasalarında yer almaktadır. Ayrıca ayrımcı vatandaşlık yasalarıyla bağlantılı vatansızlık riskleri, dünyadaki vatansız nüfusun %75'inden fazlasının etnik, dini veya dilsel azınlık gruplarına ait olması gerçeğiyle derinleşmektedir.¹²⁰ Diğer taraftan çocuklar özelinde bakıldığında; dünyadaki mevcut yasa ve uygulamalar, cinsiyet, ırk, din, etnik köken, ulusal köken, göç durumu, engellilik ve siyasi görüş gibi temellere dayalı sistematik ve yerleşik ayrımcılığın varlığını göstermekte ve çocukların keyfi olarak vatandaşlıktan yoksun bırakılmasına, yasal kimliklerine ve diğer insan haklarından yararlanmalarına zarar vermeye devam etmektedir.¹²¹

¹¹⁸ *Hoti v. Hırvatistan Başvurusu*, AİHM, Başvuru No: 63311/14, K.T. 26.7.2018, para. 106.

¹¹⁹ *D. H. ve Diğerleri v. Çek Cumhuriyeti Başvurusu*, AİHM, Başvuru No: 57325/00, K.T. 13.11.2007, para. 184 ve 204.

¹²⁰ **BMMYK** (2021) Background Note on Discrimination in Nationality Laws and Statelessness, 20 Ekim 2021, Cenevre, s. 3.

¹²¹ **UN Human Rights Council**, s. 14.

Ayrımcılık ve vatandaşlıktan keyfi yoksun bırakmanın getirdiği insan hakları ihlallerindeki artış dikkate alındığında, uluslararası toplumun akut bir vatansızlık kriziyle karşı karşıya olduğu ifade edilmelidir. Bu bağlamda İnsan Hakları Komitesi, Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi, Çocuk Hakları Komitesi ve Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Komitesi'nin, ülke raporları ve uygun olduğunda bireysel şikâyetler yoluyla vatandaşlığa erişim ve vatansızlık konularını ayrımcılık yasağı ve eşitlik ilkesi perspektifinden izlemesinde yarar görülmektedir. Ayrıca ayrımcılık yasağı dâhil olmak üzere; tüm insan hakları ilkelerini içeren vatansızlıkla mücadele konularındaki uluslararası sözleşmelerin imzalanması, onaylanması ve pratikte karşılık bulması teşvik edilmelidir.¹²²

D. SON ÇARE OLARAK BAŞVURMA

Vatandaşlıktan yoksun bırakma kararına son çare olarak başvurulması, hukuki, fiili ve sosyolojik sonuçların doğmamasını sağlamak için devletlerin söz konusu tedbiri yalnızca çok sınırlı koşullarda kullanması anlamına gelmektedir. Eğer devletler “son çare” (istisna olarak) olarak vatandaşlıktan yoksun bırakmaya başvuruyorsa bile, bu tedbirin “*meşru bir amaca hizmet etmesi, istenen sonucu elde etmek için en az müdahaleci araç olması ve vatansızlığın şiddetli etkisi dikkate alınarak korunacak çıkarla orantılı olması*”na dikkat edilmeli; kısacası bu istisnai tedbir “dar bir yoruma tabi tutulmalıdır”. Ayrıca, vatandaşlığın kaybı veya yoksunluğu vatansızlığa yol açmasa bile, devletler, kaybın veya vatandaşlıktan yoksun bırakmanın sonuçlarını korumak istediği çıkarla karşılaştırmalı ve seyahat yasakları veya seyahat belgelerine el konulması gibi uygulanabilecek alternatif tedbirleri de göz önünde bulundurmalıdır.¹²³

Benhabib, yeni üyeliklerin tarzlarının ortaya çıktığı veya üyelik sorunlarının yaşandığı çağımızda, bir çözüm önerisi olarak “adil üyelik” odaklı bir yaklaşım

¹²² **Open Society Justice Initiative** (2015) *Citizenship and Equality in Practice: Guaranteeing Non-Discriminatory Access to Nationality, Protecting the Right to be Free from Arbitrary Deprivation of Nationality, and Combating Statelessness*, 1. Baskı, New York, s. 13.

¹²³ **BMİHYK** (2018) *Guidance to States on Human Rights-Compliant Responses to the Threat Posed by Foreign Fighters*, 1. Baskı, New York, BMİHYK Yayını, s. 23.

sunmaktadır. Yazara göre adil üyelik; mültecilerin ve sığınmacıların ilk kabul için yaptıkları ahlaki talebin tanınması; göçmenler için sınırların geçirgen olması (geçirgen bir sınır rejimi); ulusal haklardan mahrum etme ve vatandaşlık haklarının kaybına karşı ihtiyati tedbir ile her insanın haklara sahip olması haklarını içermelidir. Bu hakları geri alınamaz haklar olarak ifade eden Benhabib, vatandaşlıktan yoksun bırakma statüsünün kişiyi temel hakların hiçbirinden tamamıyla yoksun bırakmamasını ve hatta belirli koşulları karşılamış olan yabancıya vatandaşlık hakkının verilmesi gerektiğini de vurgulamaktadır.¹²⁴

E. YARGI YOLUNUN AÇIK TUTULMASI / ETKİLİ BİR İÇ HUKUK YOLU

Uluslararası hukukun emredici bir kuralı olarak, idarenin tüm iş ve işlemlerine karşı yargı yolunun açık olması gerekmektedir. AİHM, kişilerin medeni haklarını ileri sürmelerini sağlayacak etkili bir yargı yoluna sahip olunmasını, hukukun üstünlüğü ilkesi bağlamında AİHS’te güvence altına alınan adil yargılanma hakkının bir gerekliliği olarak değerlendirmektedir.¹²⁵

Bununla birlikte AİHM, savunulabilir bir iddianın varlığı halinde etkili başvuru hakkını düzenleyen 13’üncü maddeyle temel hakkın özünü göz önünde bulundurarak kişi aleyhine verilen karara karşı, AİHS’e taraf devletin etkili şekilde itiraz etme ve ilgili sorunları “bağımsızlık ve tarafsızlık” teminatını yeterli ölçüde sağlayan uygun bir ulusal forum nezdinde usule ilişkin “elverişli güvencelerle ve titizlikle” inceletme imkânını sunması gerektiğini belirtmektedir.¹²⁶ Dolayısıyla, kendisine karşı herhangi bir suç isnadının veya bir hukuk davasındaki hak ve yükümlülüklerinin belirlenmesinde herkes, kanunla kurulmuş yetkili, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından adil ve aleni olarak yargılanma hakkına sahiptir. Bu güvencenin, vatandaşlıktan yoksun bırakılan bir kişi için işlevsel hale getirilmesi devletlerin yükümlülüğündedir. Genel olarak bu ilkenin karşılık bularak işlerlik kazanabilmesi için dört hususu içermesi gerektiği ifade edilebilir:

¹²⁴ Benhabib, s. 14.

¹²⁵ Naït-Liman v. İsviçre Başvurusu, AİHM, Başvuru No: 51357/07, K.T. 15.03.2018, para. 113.

¹²⁶ De Souza Ribeiro v. Fransa Başvurusu, AİHM, Başvuru No: 22689/07, K.T. 13.12.2012, para. 83.

- Kişilerin etkili bir hukuk yoluna pratik olarak erişmeleri: Kişinin yurtdışında olması, kararın kendisine ulaşmamış olması gibi durumlar göz önünde bulundurulmalıdır.
- Hukuk yolunun vatandaşlığın geri kazanılmasını mümkün kılması: Yargı yolunu kullanan kişinin haklı bulunması veya devletin tasarrufunun insan hakları ihlaline yol açtığına tespiti durumunda, mahkeme veya bir başka organ tarafından alınan yeni kararın mahrumiyet anına kadar geriye dönük bir etkiye sahip olması gerekmektedir.
- Tazminata ilişkin hükümlerin bulunması: Kişinin maddi ve manevi zararlarının tazmini etkili bir iç hukuk yolu ilkesinde önem arz etmektedir.
- Vatandaşlığa ilişkin esnek kurallar benimsemelidir: Vatandaşlıktan yoksun bırakılan bir kişinin resmi belgeleri üretme kabiliyeti zorlaşacağından, kimlik belgeleri yerine tanık ifadesine veya diğer belgesel kanıt kaynaklarına güvenilmesine izin verilebilir.¹²⁷

BMMYK, bir kişinin vatansız olarak tanınmak için başvuruda bulunması veya yetkililerin bir kişinin vatansız olup olmadığını belirlemeye çalışması durumunda, hukuki süreç ilkesi uyarınca belirli hak ve özgürlüklere sahip olması gerektiğinin altını çizmektedir. Bunlar; başvuru sahibinin katılabileceği talebin bireysel olarak incelenmesi hakkı, iddianın nesnel olarak ele alınması hakkı, prosedürün uzunluğuna ilişkin bir zaman sınırı, davacının anlayabileceği dilde prosedürle ilgili bilgilere erişim, yasal tavsiyeye ve tercümana erişim, gizlilik ve veri koruma hakkı, hem bir kararın verilmesi hem de kararın altında yatan sebepler ve bu kararın yasallığına itiraz etme olasılığının bulunmasıdır.¹²⁸

Vatandaşlıktan yoksun bırakma ile ilgili kararlar muhakkak yazılı olarak verilmeli ve esaslı konular da dâhil olmak üzere etkili idari veya adli incelemeye açık olmalıdır. Vatandaşlıktan yoksun bırakmaya muhatap kişinin yurtdışında

¹²⁷ **BMMYK** (2020) Guidelines on Statelessness No. 5: Loss and Deprivation of Nationality under Articles 5-9 of the 1961 Convention on the Reduction of Statelessness, Cenevre, 1 Mayıs 2020, para. 106-107.

¹²⁸ **Achiron**, s. 21.

bulunması sırasında kararın alınmış olması, uygulamada karşılaşılan en büyük sorun alanlarından biridir. Her ne kadar uluslararası hukuka uygun olarak bir devlet itiraz hakkını iç hukukunda öngörmüş olsa da, kişinin yurtdışındayken yoksun bırakma kararını bilmemesi veya bu kararın kendisine tebliğ edil(e)memesi, yargı yoluna başvurmasını imkânsız hale getirebilir. Kişinin itiraz başvurusunda bulunmak için son tarihi kaçırmaması ihtimali de dâhil olmak üzere devletlerin alınan kararın kişiye tebliği ve yargı yoluna başvurusu durumlarını hem göz önünde bulundurması hem de işlevsel hale getirmek için gerekli tüm önlemleri alması gerekmektedir.¹²⁹

Bu bağlamda BMMYK, bir devletin yurtdışında bulunan vatandaşının keyfi olarak vatandaşlıktan yoksun bırakılarak, bireyin Devlet topraklarına dönmesinin engellenmemesi gerektiğini; vatandaşlıktan yoksun bırakılmanın kişinin pasaportunun veya diğer kimlik belgesinin geri alınmasıyla ortaya çıktığı durumlarda ise, kişinin kendi ülkesine girişinin engellenmesinin keyfi olup olmadığı, bunun kanunda öngörülmesi ile meşru bir amaçla orantılı olup olmadığı da dâhil olmak üzere ayrıntılı biçimde değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Seyahat yasaklarının uygulandığı durumlarda da, etkilenen kişilere, orantısız bir önlem olarak gördükleri takdirde yasağa etkili bir şekilde itiraz edebilmeleri için gerekli tüm bilgilerin verilmesi gerektiğinin altı çizilmektedir.¹³⁰ Kişinin pasaportunun iptali veya kimlik belgelerinin geri alınması ile devletin yurtdışında bulunan vatandaşının vatandaşlıktan yoksun bırakılması uygulamaları çok yakın zamanda gündemi de işgal etmiştir. Irak ve Suriye topraklarında hüküm süren, başta DAEŞ olmak üzere terör örgütlerine yüzü aşkın ülkeden katılım sağlanınca, devletler bir tedbir olarak bu yola başvurmuş ve birçok insan hakkı ihlali ile karşı karşıya kalınmıştır.¹³¹

¹²⁹ **BMİHYK** (2018) Guidance to States on Human Rights-Compliant Responses to the Threat Posed by Foreign Fighters, 1. Baskı, New York, BMİHYK Yayını, s. 23.

¹³⁰ **BMMYK** (2020) Guidelines on Statelessness No. 5: Loss and Deprivation of Nationality under Articles 5-9 of the 1961 Convention on the Reduction of Statelessness, Cenevre, 1 Mayıs 2020, para. 120.

¹³¹ **Yazar**, s. 147.

Benhabib, daimi olarak vatandaşlıktan yoksun bırakma prosedürünün liberal demokratik toplum düzeniyle veya liberal demokratik bir insan topluluğu kavrayışıyla uyummadığını ve bu durumun temel bir insan hakkı ihlali olduğunu belirtmektedir. Bu noktada, vatandaşlığa kabul ve vatandaşlıktan yoksun bırakma durumlarının; ayrımcılık içermeyen, şeffaf bir biçimde şekillendirilen ve uygulanan, devletler ve devlet benzeri organlar tarafından ihlal edildiği durumda da mahkemece karara bağlanabilen bir biçimde düzenlenmesi gerektiğini ifade etmektedir.¹³²

F. GEREKLİ TÜM TEDBİRLERİ ALMA VE ULUSLARARASI İŞ BİRLİĞİ

Vatansızlık başta olmak üzere, vatandaşlıktan yoksun bırakmanın hukuki ve fiili sonuçları göz önünde bulundurulduğunda, devletlerin gerekli tüm tedbirleri almaları ve bu konuda uluslararası iş birliğine açık olmaları gerekmektedir. Uluslararası Hukuk Komisyonu, vatansızlığın kötü durumuyla mücadele etmek için zorunlu ihtiyaç konusunda devletler arasında artan farkındalıkla, vatansızlığın ortaya çıkmasını önlemek için tüm uygun önlemleri almanın ilgili kişilerin vatandaşlık hakkına sahip olmalarının doğal bir sonucu olarak devletlerin yükümlülüğü olduğunu vurgulamıştır. Bu bağlamda, vatandaşlıktan yoksun bırakma dâhil olmak üzere devletlerin idari iş ve işlemlerinde uluslararası hukuka uygun hareket edebilmeleri için gerekli tüm tedbirleri alma ve uluslararası diyaloga açık olmalarının önemli ve tamamlayıcı bir ilke olduğu değerlendirilmektedir.¹³³

Özellikle çocuklar söz konusu olduğunda devletler; her çocuğun vatandaşlık edinme hakkını ve keyfi olarak vatandaşlıktan yoksun bırakma yasağını garanti etmeli, iç hukuklarının tüm çocukların vatandaşlık edinme hakkıyla ilgili güvenceler sağlamasını temin etmelidir. Aksi takdirde vatansız kalacak olan toplarlarda doğan çocukların ve başka türlü vatansız olacak bir vatandaşın yurt dışında doğan çocuklarının vatandaşlık alabilmelerini sağlamaya yönelik güven-

¹³² Benhabib, s. 14.

¹³³ BMMYK (2020) Guidelines on Statelessness No. 5: Loss and Deprivation of Nationality under Articles 5-9 of the 1961 Convention on the Reduction of Statelessness, Cenevre, 1 Mayıs 2020, para. 88.

celer de dâhil edilmelidir. Ayrıca devletler, gemilerde ve uçaklarda doğan bebeklerin ve çocukların uluslararası standartlara uygun olarak vatandaşlık kazanmaları için hükümler koymalı, vatansız bir çocuğun doğumdan sonra mümkün olan en kısa sürede vatandaşlık kazanmasına izin veren güvencelere sahip olmalıdır. Son olarak, vatandaşlık yasalarındaki boşluklar, güvencelerden yararlanmak için gereken esasa veya usule ilişkin koşullar ile ayrımcılığın çocukların vatandaşlığa erişimlerinin önündeki başlıca engeller olduğu dikkate alınarak Devletler, vatansızlığı önlemeye yönelik kapsamlı güvencelerin iç hukuklarına dâhil edilmesini ve makul olmayan koşullara maruz kalmaksızın uygulamada etkin bir şekilde uygulanmasını sağlamalıdır.¹³⁴

Görülebileceği üzere devletler, vatandaşlığa erişim kurallarını belirlerken belirli bir takdir yetkisine sahip olsa da, belirleyeceği kuralların çocuğun yüksek yararı ve ayrımcılık yasağı gibi uluslararası hukuk ilkelerine uygun olmasını temin etmek için gerekli tüm tedbirleri almakla yükümlüdür. Bu tedbir, gemilerde ve uçaklarda doğan bebekler dâhil olmak üzere mevzuat ve uygulamada hiçbir boşluk bırakmamayı gerektirmektedir.

Devletler, insan haklarını merkezine alan uluslararası örgütlere üye olmanın ve uluslararası insan hakları sözleşmelerine taraf olmanın doğal bir sonucu olarak “uluslararası iş birliğine” de açık olmalıdır. 61/137 sayılı BM Genel Kurul kararı¹³⁵ ve 26/14 sayılı Konsey kararı¹³⁶, vatansızlığın önlenmesi ve azaltılmasının, uluslararası toplumla uygun iş birliği içinde öncelikle Devletlerin sorumluluğunda olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda devletlerin, insan hakları alanı dâhil olmak üzere, uluslararası yükümlülükleriyle uyumlu bir şekilde vatandaşlığın kazanılması, terk edilmesi ve kaybedilmesine ilişkin yasalar çıkarması gerektiği ifade edilmektedir. Bir kişiyi vatandaşlıktan yoksun bırakmak veya üçüncü bir ülkeye sınır dışı etmek, böylece belirtilen güvenlik riskini üçüncü bir

¹³⁴ UN Human Rights Council, s. 13-14.

¹³⁵ BMMYK (2007) Resolution adopted by the General Assembly on 19 December 2006, Cenevre, 25 Ocak 2007, m.7.

¹³⁶ UN Human Rights Council (2014) Human Rights and Arbitrary Deprivation of Nationality, Resolution 26/14, Cenevre, 11 Temmuz 2014, m.3.

ülkeye ihraç etmek ve kendi vatandaşlarının sorumluluğunu üstlenmemek yoluyla devletler, karşılıklılık ilkesini veya uluslararası iş birliğine olan taahhütlerini baltalamamaya özen göstermelidir.¹³⁷

Buna ek olarak, 1970 tarihli Devletler Arasında Dostane İlişkiler ve İş birliğine İlişkin Uluslararası Hukuk İlkeleri Bildirgesi¹³⁸, devletlerin “uluslararası barış ve güvenliğin korunmasında diğer Devletlerle iş birliği yapma” görevlerini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede de bir devlet, vatandaşlıktan yoksun bırakma kararının, vatandaşlığın korunmasına ilişkin yükümlülükleri ile diğer devletlerin barış ve güvenliğin üzerindeki etkisini dikkatle değerlendirmelidir.¹³⁹

Vatansızlığın önlenmesiyle doğrudan ilişkili bir başka konu da savaş ile iç çatışmaların önlenmesi ve uluslararası terörizmle mücadeledir. Vatandaşlıktan yoksun bırakma konusunda itici güçlerden biri de artan güvensizlik ortamı ve yaşanan göç dalgasıdır. Bu bağlamda, çocuklar başta olmak üzere, kişilerin vatandaşlıktan keyfi olarak yoksun bırakılmasına yol açan gerekçelerin tespiti, yönetimi ve uygun çözüm yollarının uygulamaya yansması; devletlerin, uluslararası ve bölgesel kuruluşların, sivil toplumun ve daha birçok paydaşın topyekûn mücadelesini ve gerekli tüm tedbirleri alarak uluslararası iş birliğini gerektiren önemli bir konudur.¹⁴⁰

G. DİĞER İLKELER

İnsan haklarının evrensel, devredilemez, bölünmez, birbirine bağlı ve birbiriyle ilişkili özelliği göz önünde bulundurulursa; ayrımcılık yapmama, geri göndermeme, işkence yasağı, kendi ülkesine girme ve kendi ülkesinden ayrılma hakkı, seyahat hakkı, özel hayata ve aile hayatına saygı hakkı gibi birçok hak ve özgürlük ile insan hakları ilkeleri vatandaşlık hakkıyla doğrudan bağlantılıdır.

¹³⁷ Aolain, s. 16.

¹³⁸ **BM Genel Kurulu** (1970) UN General Assembly Resolution 2625, Declaration on Principles of International Law Concerning Friendly Relations and Co-Operation Among States in Accordance with the Charter of the United Nations, San Francisco.

¹³⁹ **BMMYK** (2020) Guidelines on Statelessness No. 5: Loss and Deprivation of Nationality under Articles 5-9 of the 1961 Convention on the Reduction of Statelessness, Cenevre, 1 Mayıs 2020, para. 67.

¹⁴⁰ **UN Human Rights Council**, s. 2.

Bu bağlamda oluşturulmaya çalışılan vatandaşlıktan yoksun bırakmada gözetilmesi gereken ilkelerin sayma usulüyle tamamlanmasının doğru bir yöntem olmadığını ifade etmek gerekmektedir. Çocukların vatandaşlıktan yoksun bırakılması gibi bir durum söz konusu olduğunda, “çocuğun üstün yararı” ilkesinin merkezde tutulması bunun örneklerinden biridir.¹⁴¹

Geri göndermeme ilkesi, devletlerin bir mülteciyi, herhangi bir şekilde, yaşamına veya özgürlüğüne yönelik tehdit riski altında olacağı bir ülkeye sınır dışı etmesini veya geri göndermesini yasaklar. Vatandaşlıktan yoksun bırakmanın, özellikle vatansızlıkla sonuçlandığı durumlarda, zalimane, insanlık dışı veya aşağılayıcı muamele veya ceza teşkil etmesi muhtemeldir. Bu nedenle devletler, uluslararası mülteci hukuku ilkelerine uygun olarak, vatandaşlıktan çıkardıkları kişiler de dâhil olmak üzere, ırk, din, milliyet, belirli bir sosyal gruba mensubiyet veya siyasi görüş gibi gerekçeler dâhil olmak üzere; herhangi bir kişiyi, işkence ve zulme uğrama ve yaşam hakkı, vücut bütünlüğü ve kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkını riske sokacak nitelikte sınır dışı etmemeli veya geri göndermemelidir. Dolayısıyla, geri göndermeme ilkesi; yaşam, işkence ve kötü muamele yasağı ve özgürlük ve güvenlik hakkı gibi temel haklarla iç içeliği de dikkate alınarak vatandaşlıktan yoksun bırakılmada gözetilmesi gereken önemli bir ilke olarak dikkate alınmalıdır.¹⁴²

SONUÇ

Belirli bir devletle kişi arasındaki karşılıklı hak, görev ve yükümlülük ilişkilerini belirleyen hukuksal bağın yani vatandaşlığın sona erme hallerinden biri, devletlerin bir kişi veya grubu vatandaşlıktan yoksun bırakmasıdır. Kişinin vatandaşlıktan yoksun bırakılması, insan haklarını, sosyal uyumu, yasal eşitliği ve koşulsuz vatandaşlığı tehdit eden tehlikeli bir yasal araç olarak karşımıza çıkmakta ve birçok olumsuz sonucu da beraberinde getirmektedir.

Bu kapsamda; toplumda radikalleşmenin azaltılması, rehabilitasyon ve yeniden entegrasyon fırsatının önlenmesi, ülkelerin birbiriyle adeta yarış içerisine

¹⁴¹ UN Human Rights Council, s. 3.

¹⁴² Aolain, s. 13.

girerek bu uygulamayı yaygınlaştırması, vatandaşlıktan yoksun bırakılan kişilere yönelik kontrolün kaybolması veya zayıflaması, karardan sorumlu aktör veya ülkeye karşı kin beslenmesi, dünya üzerindeki “vatansızların” ve “zorla kaybedilen kişi” sayısının yükselmesi gibi sonuç ve riskler zikredilebilir.

Kişinin vatansız kılınmasının neden olduğu sorunları ve vatansız kişiler açısından yarattığı hak kayıplarını, insanların bir devletin vatandaşı olmakla elde ettikleri “kazanımlardan yoksunluk” olarak ifade edebiliriz. Ne yazık ki kadim bir vatandaşlık hukuku sorunu olan vatansızlık, kuşaktan kuşağa aktarılmaya devam eden ve gelecek nesilleri olumsuz etkileyen “kötü bir uygulama örneği” olarak belirginleşmektedir.

Vatandaşlık esasen kişiye “haklara sahip olma” hakkı verdiğinden, vatandaşlıktan yoksun bırakmayla birlikte kişinin vatandaşlık bağı sayesinde kullanabileceği birçok hak kullanılamaz hale gelecektir. Bu durumdan söz konusu kişinin eşi, çocukları, ailesi ve akrabaları ile arkadaşları ve komşuları gibi çok daha geniş bir çevre olumsuz etkilenebilecektir. Yoksun bırakmanın özellikle “sistemik bir grubu” hedef alması durumundaysa, ülkede ayrımcılık ve kutuplaşmanın derinleşmesi, vatandaşlık sistemine duyulan güven duygusunun kaybolması ve “korku toplumu”nun oluşması gibi süreçler diğer sonuçlara eşlik edilecektir.

Vatansız kılınmanın, hakkında karar alınan kişinin toplumun dışına itilmesi ve toplumsal yalnızlığa terk edilerek hukuki bir arafta bırakılması gibi sosyolojik açıdan da riskli yönleri ve olumsuz sonuçları mevcuttur. Arendt, kendisini üyeliğe kabul edecek bir devlet bulunamayan bu söz konusu durumu ulus devlet sorgulaması yaparak eleştirmektedir. Ona göre ulus devletler, “beşeriyetten tamamen çıkarılmakla özdeş” nitelikte alınan kararlar beraber kişinin yurdunun ve siyasi statünün yitirilmesi ve “yeryüzünün posası” konumuna sürüklenmesini göz ardı etmeyi bırakmalıdır. Bu noktada devletler Du Bois’in ifadesiyle, “*Bir problem olmak nasıl bir his?*” ve “*Tanrı beni kendi evimde neden bir parya ve bir yabancı olarak yarattı?*” sorularıyla beraber vatansız kılınan kişilerin sosyopsikolojik durumunu dikkate almalı, Howard’ın yaklaşımıyla “insana yakışan bir hayat sürme” veya “insani kalma” ve “ad-olmayan ad olmaktan” kurtulup “kendi adına kavuşma” talepleri dikkate alınmalıdır. Bauman’ın ifadesiyle, mo-

dern çağda kitlesel göçlerin “ihtiyaç dışı insanlar” üreten fabrikalar gibi etki gösterdiği süreç göz ardı edilmemelidir. Bu kapsamda, küresel ölçekte giderek büyüyen bir sorun haline gelen vatansızlıkla daha etkin mücadele edilmelidir.

Tüm bu hususlar birlikte ele alındığında; vatandaşlıktan yoksun bırakma, ortaya çıkardığı hukuki, fiili ve sosyolojik sonuçlar itibariyle oldukça tehlikeli bir yasal araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada, vatandaşlıktan yoksun bırakmanın bir sonucu olarak vatansızlığın ve vatandaş olmayanların haklara erişiminin sanıldığından çok daha “karmaşık ve derinlikli” olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca, vatansızların insan haklarının sorunlarını çözüme kavuşturmada atılan adımların yetersiz olduğu kanısına varılmıştır. Dolayısıyla mevcut hukuki ve yapısal durumun vatansızların geleceği açısından sürdürülebilir olmadığı vurgulanmaktadır.

Bahsi geçen sonuç ve risklerin önlenmesi ve vatansızlıkla daha etkin mücadele edilmesi için devletlerin vatandaşlıktan yoksun bırakmada gözetmesi gereken insan hakları ilkelerini benimsemesi önem arz etmektedir. Bunun için idari ve yasama organlarının yanı sıra mahkemelere de büyük görev düşmektedir. Vatandaşlıktan yoksun bırakma konusunda verilecek kararın hukukilik denetiminde mahkemeler, her davanın somut koşullarını da dikkate alarak; alınan kararın keyfi olup olmadığı, başvuru için bunun sonuçlarının ne olduğu, kararın kanuni dayanağının olup olmadığı, meşru bir amaç taşıyıp taşımadığı ve amaca ulaşmanın en az müdahaleci yolunun kullanılıp kullanılmadığı, kararın ayrımcılık saikiyle alınıp alınmadığı, kararın korunan menfaat ile orantılı olup olmadığı ve gerekli tüm tedbirlerin alınarak son çare olarak başvurulup başvurulmadığı, geri gönderme yasağı, özel ve aile hayatına saygı hakkı gibi insan haklarının ihlal edilip edilmediği gibi hususları detaylıca ele almalıdır. Böylelikle, keyfilik önlenebilecek ve hukukun üstünlüğü ile adalet vatandaşlık hukukunun pratiğe yansımada başat rol oynayabilecektir.

Son olarak, tüm bireylerin vatandaşlığının bulunduğu bir dünyanın, vatansız kişiler kadar, bir gün vatansız kalma endişesi duyan insanların da bir beklentisi olduğu belirtilmelidir. Bu beklentinin yanında söz konusu çalışmanın; “kafalarımızın içinde yarattığımız sınırların kaldırılması” ve “bir arada yaşama kültürünün” yayılmasında ufak da olsa bir adım niteliğinde olması umulmaktadır.

Şüphesiz en büyük kazanım; “ihtiyaç dışı insanlar”, “yeryüzünün posaları”, “yersiz-yurtsuzlar”, “uluslararası göçmenler”, “vatansızlar”, “vatandaş olmayanlar”, “ötekiler”, “bizim dışımızdakiler”, “yabancılar” ve “bizden farklı yabancılar” gibi nitelendirmelerden vareste bir biçimde kişilerin “kendimize eşit bireyler” olarak algılanması ve üretilen tüm bu nitelendirmelerin olası muhatabı/adayı bir evrende yaşadığımızın farkında olunmasıdır.

KAYNAKÇA

- Abdulaziz, Cabales ve Balkandali v. Birleşik Krallık Başvurusu**, AİHM, Başvuru No: 9214/80; 9473/81; 9474/81, K.T. 28.5.1985.
- Achiron, Marilyn** (2005) *Nationality and Statelessness: A Handbook for Parliamentarians*, 1. Baskı, Cenevre, BMMYK Yayını.
- Alibaba, Arzu** (2021) *Vatandaşlık Hakkı ve Vatandaşlığın Kazanılmasında ve Kaybında İnsan Hakları*, Ankara, Turhan Kitabevi.
- Aolain, N. Fionnuala** (2020) *Principles on Deprivation of Nationality as a National Security Measures*, 1. Baskı, The Hague, Institute on Statelessness and Inclusion Yayını.
- Arendt, Hannah** (1998) *Totalitarizmin Kaynakları-2 Emperyalizm*, (Çeviren: Şener, B. Sina), 6. Baskı, İstanbul, İletişim Yayıncılık.
- Asar, Aydoğın** (2022) *Vatansızlık: Uluslararası Temel Belgelerde Vatansız Kişiler ve Hakları*, 1. Baskı, Ankara, GAV Perspektif Yayınları.
- Avrupa Konseyi** (1997) *Avrupa Vatandaşlık Sözleşmesi*, Strazburg, 6 Eylül 1997 tarih ve 166 sayılı karar.
- Avrupa Konseyi** (1997) *Explanatory Report to the European Convention on Nationality*, 1. Baskı, Strazburg, Avrupa Konseyi Yayını.
- Avrupa Konseyi** (2019) *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Madde 8 Rehberi: Özel Hayata ve Aile Hayatına, Konuta ve Haberleşmeye Saygı Hakkı*, 1. Baskı, Strazburg, Avrupa Konseyi Yayını.
- Aybay, Rona/Özbek, Nimet/Perçin, G. Ersen** (2019) *Vatandaşlık Hukuku*, 1. Baskı, Ankara, Ünal Sevindik Yayınları.
- Aygün Eşitli, Ezgi** (2013) “Suçların ve Cezaların Kanuniliği İlkesi”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, C: 1, S: 4, s. 225-246.
- Aziz Turhan Başvurusu**, AYM, Başvuru No: 2012/1269, K.T. 8.5.2014.
- Batchelor, Carol A.** (1998) “Statelessness and the Problem of Resolving Nationality Status”, *International Journal of Refugee Law*, C: 10, S: 1-2, s. 156-182.
- Bauman, Zygmunt** (2017) *Kimlik, Türkçe Söyleyen Mesut Hazır*, 1. Baskı, Ankara, Heretik Yayınları.
- Benhabib, Seyla** (2021) *Ötekilerin Hakları: Yabancılar, Yerliler ve Vatandaşlar*, 5. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.

- BM Genel Kurulu** (1945) Uluslararası Adalet Divanı Statüsü, San Francisco, 26 Haziran 1945.
- BM Genel Kurulu** (1948) İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi, Paris, 10 Aralık 1948.
- BM Genel Kurulu** (1951) Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme, Cenevre, 22 Nisan 1954 tarih ve 429 (V) sayılı karar.
- BM Genel Kurulu** (1965) Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme, San Francisco, 21 Aralık 1965 tarih ve 2106 (XX) sayılı karar.
- BM Genel Kurulu** (1966) Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, San Francisco, 16 Aralık 1966 tarih ve 2200A (XXI) sayılı karar.
- BM Genel Kurulu** (1970) UN General Assembly Resolution 2625, Declaration on Principles of International Law Concerning Friendly Relations and Co-Operation Among States in Accordance with the Charter of the United Nations, San Francisco.
- BM Genel Kurulu** (1979) Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi, San Francisco, 18 Aralık 1979 tarih ve 34/180 sayılı karar.
- BM Genel Kurulu** (1989) Çocuk Hakları Sözleşmesi, New York, 20 Kasım 1989 tarih ve 44/25 sayılı karar.
- BM Genel Kurulu** (1990) Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Üyelerinin Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme, New York, 18 Aralık 1990 tarih ve 45/158 sayılı karar.
- BM Genel Kurulu** (2006) Engelli Kişilerin Haklarına Dair Uluslararası Sözleşme, New York, 13 Aralık 2006 tarihli ve A/RES/61/106 sayılı karar.
- BMİHYK** (2018) Guidance to States on Human Rights-Compliant Responses to the Threat Posed by Foreign Fighters, 1. Baskı, New York, BMİHYK Yayını.
- BMİHYK**, “About Nationality and Human Rights”, t.y., <<https://www.ohchr.org/en/nationality-and-statelessness>> s.e.t. 30.09.2022.
- BMİHYK**, “OHCHR ve Vatandaşlık Hakkı: Vatandaşlık ve İnsan Hakları Hakkında”, t.y., <<https://www.ohchr.org/EN/Issues/Pages/Nationality.aspx>> s.e.t. 30.04.2022.
- BMMYK** (1997) The State of the World’s Refugees: A Humanitarian Agenda, 1. Baskı, Cenevre, BMMYK Yayını.
- BMMYK** (2007) Resolution adopted by the General Assembly on 19 December 2006, Cenevre, 25 Ocak 2007.
- BMMYK** (2009) Extracts Relating to Nationality and Statelessness from Selected Universal and Regional Human Rights Instruments, 1. Baskı, Cenevre, BMMYK Yayını.

- BMMYK** (2015) *I am Here, I Belong: The Urgent Need to End Childhood Statelessness*, 1. Baskı, Cenevre, BMMYK Yayını.
- BMMYK** (2020) *Guidelines on Statelessness No. 5: Loss and Deprivation of Nationality under Articles 5-9 of the 1961 Convention on the Reduction of Statelessness*, Cenevre, 1 Mayıs 2020.
- BMMYK** (2021) *Background Note on Discrimination in Nationality Laws and Statelessness*, 20 Ekim 2021, Cenevre.
- BMMYK** (2021) *Global Trends Forced Displacement in 2021*, 1. Baskı, Cenevre, BMMYK Yayını.
- BMMYK**, “Vatansızlığın Sonlandırılması”, t.y., <<https://www.unhcr.org/tr/vatansizligin-sonlandirilmasi>> s.e.t. 30.09.2022.
- Bozkurt, Enver/Kanat, Selim/Bektaş, Sezercan** (2021) *Uluslararası İnsan Hakları Hukuku*, 4. Baskı, Ankara, Yetkin Yayınları.
- D. H. ve Diğerleri v. Çek Cumhuriyeti Başvurusu**, AİHM, Başvuru No: 57325/00, K.T. 13.11.2007.
- De Souza Ribeiro v. Fransa Başvurusu**, AİHM, Başvuru No: 22689/07, K.T. 13.12.2012.
- Du Bois, W. E. Burghardt** (2021) “Siyahi İnsanların Savaşmaları”: Ünsaldı, Levent (Derleyen), *Yabancı: Bir İlişki Biçimi Olarak Ötekilik*, 2. Baskı, Ankara, Heretik Yayıncılık.
- Erdem, Bahadır** (2013) *Türk Vatandaşlık Hukuku*, 3. Baskı, İstanbul, Beta Yayınları.
- European Network on Statelessness**, Basın Bülteni, “What happens to people with no nationality in a public health crisis?”, 1 Nisan 2020, <https://www.statelessness.eu/resources/what-happens-people-no-nationality-public-health-crisis?mc_cid=9467b42269&mc_eid=e49b4558ed>, s.e.t. 30.05.2022.
- Evans, Brad/Bauman, Zygmunt**, *The New York Times*, “The Refugee Crisis is Humanity’s Crisis”, 2 Mayıs 2016, <<https://www.nytimes.com/2016/05/02/opinion/the-refugee-crisis-is-humanity-crisis.html>> s.e.t. 30.04.2022.
- Genovese v. Malta Başvurusu**, AİHM, Başvuru No: 53124/09, K.T. 11.10.2011.
- Haas, Hein De/Castles, Stephen/Miller J. Mark** (2022) *Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Nüfus Hareketleri*, 1. Baskı, Ankara, GAV Perspektif Yayınları.
- Hoti v. Hırvatistan Başvurusu**, AİHM, Başvuru No: 63311/14, K.T. 26.7.2018.
- Howard, Katherine** (2017) “The ‘Right to Have Rights’ 65 Years Later: Justice Beyond Humanitarianism, Politics Beyond Sovereignty”, *The Journal of Global Justice Theory Practice Rhetoric*, C: 12, S: 1, s. 79-98.

- Human Rights Committee** (1986) General Comment No. 15 (The Position of Aliens under the Covenant), 11 Nisan 1986, Cenevre.
- Jaghai, Sangita** (2017) Citizenship Deprivation, (Non) Discrimination and Statelessness: A Case Study of the Netherlands, 1. Baskı, Tilburg, The Institute on Statelessness and Inclusion Yayınları.
- K2 v. Birleşik Krallık Başvurusu**, AİHM, Başvuru No: 42387/13, K.T. 7.2.2017.
- Karan, Ulaş** (2015) “Bireysel Başvuru Kararlarında Ayrımcılık Yasağı ve Eşitlik İlkesi”, C: 31, S: 1, Anayasa Yargısı Dergisi, s. 235-306.
- Karassev v. Finlandiya Başvurusu**, AİHM, Başvuru No: 31414/96, K.T. 12.1.1999.
- Maher, Shriaz**, Twitter, “Stripping people of their citizenship makes the chances of prosecution - and therefore justice - much more unlikely. It also means a loss of control, we don’t know where these people are or what they’re up to”, 9 Ağustos 2018, <<https://twitter.com/ShirazMaher/status/1027534045184487425>> s.e.t. 30.06.2022.
- Nahmias, Petra**, BMMYK Blogs, “Better statistics to help end statelessness”, 21 Ocak 2020, <<https://www.unhcr.org/blogs/better-statistics-to-help-end-statelessness/>> s.e.t. 30.04.2022.
- Naït-Liman v. İsviçre Başvurusu**, AİHM, Başvuru No: 51357/07, K.T. 15.03.2018.
- Nomer, Ergin** (2012) Türk Vatandaşlık Hukuku, 19. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Nottebohm Liechtenstein v. Guatemala Davası**, International Court of Justice, K.T. 06.04.1955, International Court of Justice Reports.
- Nuhoğlu Soysal, Yasemin** (2021) Vatandaşlığın Sınırları Avrupa’daki Göçmenler ve Ulus-Ötesi Üyelik, Çeviren: Ezgi Su Dağabak, 1. Baskı, İstanbul, GAV Perspektif Yayınları.
- O’Donoghue ve Diğerleri v. Birleşik Krallık Başvurusu**, AİHM, Başvuru No: 34848/07, K.T. 14.12.2010.
- Okpiz v. Almanya Başvurusu**, AİHM, Başvuru No: 59140/00, K.T. 15.2.2006.
- Open Society Justice Initiative** (2015) Citizenship and Equality in Practice: Guaranteeing Non-Discriminatory Access to Nationality, Protecting the Right to be Free from Arbitrary Deprivation of Nationality, and Combating Statelessness, 1. Baskı, New York.
- Özel, Soli** (2007) “Küreselleşme Döneminde Vatandaşlık”, Anayasa Yargısı Dergisi, C: 23, S: 1, s. 577-583.
- Özer, Yeşim** (2015) Uluslararası Göç ve Yabancı Düşmanlığı, İstanbul, Derin Yayınları.

- Paulussen, Christophe** (2018) *Countering Terrorism Through the Stripping of Citizenship: Ineffective and Counterproductive*, 1. Baskı, Lahey, The International Centre for Counter-Terrorism (ICCT) Yayınları.
- Ramadan v. Malta Başvurusu**, AİHM, Başvuru No: 76136/12, K.T. 17.10.2016.
- Ranciere, Jacques** (2007) *Siyasalın Kıyısında*, (Çev. Aziz Ufuk Kılıç), 1. Basım, İstanbul, Metis Yayıncılık.
- Reed, Alastair/Zuijdewijn, D. R.V.Jeanine/Bakker, Edwin** (2015) *Pathways of Foreign Fighters: Policy Options and Their (Un) Intended Consequences*, 1. Baskı, Lahey, ICCT Yayınları.
- Rottmann v. Freistaat Bayern Başvurusu**, ABAD, Başvuru No: C-135/08 [2010] ECR I-01449, K.T. 02.03.2010.
- Rumyana V. Ark** (2018) *Incitement to Terrorism - Treating the Symptoms or Addressing the Causal Malady?*, 1. Baskı, Lahey, ICCT Yayınları.
- Schütz, Alfred** (2021) “Yabancı: Bir Sosyal Psikoloji Makalesi”: Ünsaldı, Levent (Derleyen), *Yabancı: Bir İlişki Biçimi Olarak Ötekilik*, 2. Baskı, Ankara, Heretik Yayıncılık.
- Serap Tortuk Başvurusu**, AYM, B. No: 2013/9660, Karar T. 21/1/2015.
- Simmel, Georg** (2021) “Yabancı”: Ünsaldı, Levent (Derleyen), *Yabancı: Bir İlişki Biçimi Olarak Ötekilik*, 2. Baskı, Ankara, Heretik Yayıncılık.
- TİHEK** (2022) *Sığınmacılar ve Düzensiz Göçmenlere Yönelik Geri İtme Eylemlerinin İnsan Hakları Perspektifinden Değerlendirilmesi Raporu*, Ankara, TİHEK Yayınları.
- Timishev v. Russia Başvurusu**, AİHM, Başvuru No: 55762/00, K.T. 13.12.2005.
- Trimbach J. David/Reiz, Nicole** (2018) *Unmaking Citizens: The Expansion of Citizenship Revocation in Response to Terrorism*, 1. Baskı, New York, CMS Yayınları.
- Tuğba Arslan Başvurusu**, AYM, Başvuru No: 2014/256, K.T. 25.6.2014.
- Tümay, Murat** (2009) “Restrictions on the Fundamental Rights in the Strasbourg and Turkish Legal Orders”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C: 17, S: 2. s. 85-128.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi** (1961) *Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun*, Resmî Gazete Tarihi: 02.05.1961, Resmî Gazete Sayısı: 10796.
- UN Human Rights Council** (2009) *Human Rights and Arbitrary Deprivation of Nationality*, Tenth Session, Resolution 10/13, Cenevre, 26 Mart 2009.
- UN Human Rights Council** (2014) *Human Rights and Arbitrary Deprivation of Nationality*, Resolution 26/14, Cenevre, 11 Temmuz 2014.

- UN Human Rights Council** (2015) Impact of the Arbitrary Deprivation of Nationality on the Enjoyment of the Rights of Children Concerned, and Existing Laws and Practices on Accessibility for Children to Acquire Nationality, Inter Alia, of the Country in which they are Born, If they Otherwise Would be Stateless Report of the Secretary-General, 1, Baskı, Cenevre, UN Human Rights Council Yayını.
- UN Secretary-General** (1952) The Problem of Statelessness: Consolidated Report by the Secretary-General, Nationality Including Statelessness, Cenevre, 26 Mayıs 1952.
- UN Secretary-General** (2009) Human Rights and Arbitrary Deprivation of Nationality: Report of the Secretary-General, Cenevre, 14 Aralık 2009.
- Willis v. Birleşik Krallık Başvurusu**, AİHM, Başvuru No: 36042/97, K.T. 11.6.2002.
- World Conference on Human Rights in Vienna** (1993) Vienna Declaration and Programme of Action, Viyana, 25 Haziran 1993.
- Yazar, Ertuğrul** (2017) “Sığınmacı ve Mültecilerin Hak ve Özgürlüklerinin Güvenlik Kapsamında Değerlendirilmesi”, (Yüksek Lisans), Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü.
- Yazar, Ertuğrul** (2021) İnsan Hakları Bağlamında Avrupa’da Yabancı Terörist Savaşçılar, 1. Baskı, Ankara, Adalet Yayınevi.
- Yazar, Ertuğrul** (2022) “Mültecilerin İnsan Haklarının Korunmasında Anayasa Mahkemesinin Rolü”, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C: 3, S: 1, s. 313-350.